

Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích

Teologická fakulta

Oddělení praxe

Bakalářská práce

Možnosti výchovné práce s dětmi v azylových domech

Vedoucí práce: Mgr. Magdalena Ehrlichová

Autor práce: Pavla Janečková

Forma studia: kombinovaná

Studijní obor: Pedagogika volného času

Ročník: IV.

Prohlášení

Prohlašuji, že svoji bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně pouze s použitím pramenů a literatury uvedených v seznamu citované literatury.

Prohlašuji, že v souladu s § 47b zákona č. 111/1998 Sb. v platném znění, souhlasím se zveřejněním své bakalářské práce, a to v nezkrácené podobě elektronickou cestou ve veřejně přístupné části databáze STAG provozované Jihočeskou univerzitou v Českých Budějovicích na jejích internetových stránkách, a to se zachováním mého autorského práva k odevzdanému textu této kvalifikační práce. Souhlasím dále s tím, aby toutéž elektronickou cestou byly v souladu s uvedeným ustanovením zákona č. 111/1998 Sb. zveřejněny posudky školitele a oponentů práce i záznam o průběhu a výsledku obhajoby kvalifikační práce. Rovněž souhlasím s porovnáním textu mé kvalifikační práce s databází kvalifikačních prací Theses.cz provozovanou Národním registrem vysokoškolských kvalifikačních prací a systémem na odhalování plagiátů.

V Českých Budějovicích, dne 26. 3. 2019

Janečková Pavla

Poděkování

Ráda bych poděkovala paní Mgr. Magdaleně Ehrlichové za odborné vedení, cenné rady a podnětné připomínky k mé práci a také za její profesionální a zejména lidský přístup během společných konzultací.

Obsah

Úvod	5
1. Výchova dítěte.....	7
1.1 Role rodiny ve výchově dítěte.....	8
1.1.1 Rodičovské kompetence.....	10
1.1.2 Styly rodinné výchovy	11
1.1.3 Výchovné prostředky	12
1.1.4 Poruchy v plnění výchovné funkce	14
1.2 Role matky samostatně vychovávající dítě	16
1.3 Výchova dítěte v jednotlivých vývojových obdobích.....	17
1.3.1 Výchova v předškolním věku dítěte.....	17
1.3.2 Výchova dítěte v mladším školním věku	20
2. Sociální služba azylové domy	23
2.1 Legislativní ukotvení.....	23
2.1.1 Personální zajištění.....	25
2.2 Azylové domy pro matky s dětmi	25
2.3 Postup při poskytování sociální služby v azylovém domě pro matky s dětmi.	27
2.3.1 Počáteční rozhovor se zájemcem o službu	28
2.3.2 Uzavření Smlouvy o poskytování sociální služby	28
2.3.3 Vlastní práce s klientkou během pobytu v azylovém domě	29
2.3.4 Ukončení pobytu klientky v azylovém domě.....	32
3. Výchovná práce s dětmi v azylových domech.....	33
3.1 Pobyt dítěte v azylovém domě	33
3.2 Péče matky o dítě v prostředí azylového domu	35
3.3 Možnosti výchovného působení na dítě v azylovém domě	38
3.3.1 Podpora matky při výchově dítěte.....	39
3.3.2 Možnosti poskytovatele v přímém výchovném působení na děti v azylovém domě	41
3.3.3 Příklady dobré praxe	45
3.3.4 Shrnutí.....	50
Závěr	53
Seznam použitých zdrojů	55
Abstrakt	60
Abstract.....	61

Úvod

Ve své bakalářské práci jsem se rozhodla věnovat sociální službě azylové domy, kterou mám v rámci svých pracovních povinností možnost pravidelně navštěvovat. Konkrétně se zaměřuji na cílovou skupinu matky s dětmi, které využívají tuto pobytovou službu v důsledku svých krizových životních událostí. Společným jmenovatelem tíživé situace těchto matek s dětmi je ztráta bydlení a chudoba. Příchod do azylového domu pro ně často představuje počátek „bezdomovectví“, ze kterého za současných podmínek, není snadná cesta zpět.

Sociální služba azylové domy pro matky s dětmi je preventivní pobytovou službou, kterou by matky měly využívat pouze do doby, než jsou schopny si obstarat jiné bydlení nebo vyřeší krizovou situaci. Absence navazujících sociálních služeb, zejména bydlení s podporou či dostupné nájemní bydlení, nutí matky s dětmi stěhovat se po uplynutí jednoho roku do jiných azylových domů, čímž vzniká tzv. „azylová turistika“. Tyto přesuny spojené s velmi slabou perspektivou na zlepšení jejich krizové situace jsou pro ně velmi frustrující a způsobují jejich dlouhodobé sociální vyloučení.¹

Nestabilitou životních podmínek a absencí opravdového domova trpí nejvíce děti, které se musí opakovaně stěhovat, střídají školská zařízení, dětský kolektiv, bez možnosti utvoření pevných citových vazeb k místu, lidem.² Právě na ně bych se chtěla ve své práci zaměřit, protože si myslím, že jim v tomto „začarovaném“ kruhu není věnována dostatečná pozornost. V případě azylových domů spatřuji tyto rezervy zejména v posílení výchovného působení na děti. Sociální práce v azylových domech se obecně zaměřuje hlavně na matky, s dětmi je pracováno spíše okrajově nebo až v důsledku zhoršeného chování. Je přitom zřejmé, že děti před příchodem do azylového domu prochází stejně nelehkými životními momenty jako jejich matky, jsou vystaveny mnoha situacím, které nechápu a mohou je celoživotně poznamenat.

Cílem mé bakalářské práce je tedy nastítnit možnosti výchovného působení na děti pobývajících v prostředí azylových domů a současně také varianty podpory jejich matek v roli samostatně vychovávajícího rodiče. Pro možnost konkretizace výchovných možností jsem si omezila věkovou skupinu dětí – na předškolní a mladší školní věk.

¹ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Koncepce prevence a řešení problematiky bezdomovectví v ČR do roku 2020*, s. 34 [online].

² Srov. MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*, s. 96.

Práci jsem rozdělila na tři tematické kapitoly, z toho úvodní kapitolu věnuji výchově dítěte, jejím hlavním činitelům a výchovným potřebám dětí předškolního a školního věku. Ve druhé kapitole charakterizuji sociální službu azylové domy, vymezuji její cíle a legislativní ukotvení. Poté se již více zaměřuji na matky s dětmi jako klientky sociální služby, na možné příčiny jejich vstupu azylového domu a zejména na sociální práci, která je jim během pobytu věnována. Ve třetí části mé práce se snažím popsat průběh adaptace dítěte na prostředí azylového domu a charakteristické znaky výchovného přístupu jejich matek. Dále rozpracovávám a konkretizuji možnosti výchovné práce s dětmi a také možné varianty podpory jejich matek v prostředí azylového domu, za současně nastavených podmínek poskytování sociální služby. Příklady dobré praxe poté využívám pro porovnání teoretických a praktických poznatků a vyvození reálných závěrů k danému tématu.

1. Výchova dítěte

Hlavní úlohu ve výchově dítěte předškolního a školního věku hraje především rodina. V této kapitole se budu nejprve věnovat rodině a její výchovné roli v životě dítěte, poté se pokusím popsat složité aspekty výchovy matek, které zůstávají v roli rodiče osamoceny. Dále se zaměřím na specifické změny a potřeby ve vývoji dítěte předškolního a mladšího školního věku.

Co je vlastně myšleno tím, když se řekne „výchova“. Dřívější definice o výchově hovoří převážně jako o záměrném, cílevědomém působení na dítě, kterým vychovávající směřuje k určitému výchovnému cíli. Současné pojetí se více přiklání k názoru, který již dříve definoval známý český psycholog Matějček, že výchova je interakce, tedy vzájemné předávání podnětů mezi dětmi a rodiči. Záměrné působení ve výchově, kde jsou definovány jasné cíle, probíhá více než v rodině, v rámci formálního a neformálního vzdělávání, ovšem i zde má vzájemná interakce mezi dětmi a vychovateli (učitel, vedoucí zájmového kroužku aj.) značný vliv na průběh a úspěšnost výchovy.³

Do výchovy dítěte vstupuje od jeho narození až do dospělosti celá řada činitelů, kteří ovlivňují její průběh a výsledky. Ještě před narozením je to genetická dispozice jedince, dále pak prostředí – ovlivňuje zejména kognitivní vývoj dítěte a sociokulturní prostředí, ve kterém probíhá socializace dítěte a to prostřednictvím sociálního učení - to rozvíjí požadované způsoby chování a prožívání různých situací tím, že se dítě ztotožňuje s určitým člověkem a přejímá jeho názory, postoje, chování, dále také jednodušším učení, které je založeno na odměnách a trestech.⁴

Výchovnému působení je člověk vystaven v průběhu celého života. Tím, jak prochází různými sociálními skupinami, dochází k formování jeho osobnosti, utváření sociálních dovedností a charakteru. Tou první a základní „malou“ sociální skupinou je rodina, dále je to vrstevnická skupina, školní třída, sportovní oddíl, pracovní skupina aj. Velkými sociálními skupinami jsou myšleny národy, demografické skupiny nebo společnost, která významně formuje výchovu jedince nastaveným řádem, užíváním společného jazyka a vyznáváním přibližně stejných hodnot a způsobů chování.⁵

³ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 247.

⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání.*, s. 12.

⁵ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 273.

1.1 Role rodiny ve výchově dítěte

Jak už bylo uvedeno v předchozí kapitole, rodina je ve vývoji dítěte první sociální skupinou. Poznatky a zkušenosti, které si dítě z rodiny odnáší, významně ovlivňují jeho působení v dalších sociálních skupinách. Úkolem rodiny je primární socializace dítěte, kterou lze zjednodušeně chápat jako *začleňování dítěte do společnosti*, v širším pojetí jde o složitý proces formování osobnosti člověka, zahrnující osvojování lidských forem chování, jazyka, hodnot ve společnosti a její kultury.⁶ Socializace v rodině je založena na zprostředkování poznatků, zkušeností, norem chování, dítě během ní přijímá a zpracovává široké spektrum informací, přebírá hodnotové orientace a vzory od svých rodičů a sourozenců.⁷

Rodina plní v životě dítěte několik funkcí, jsou jimi funkce biologická, ekonomická, emocionální a socializačně výchovná. *Některé jsou v dnešní době oslabeny nebo je částečně supluje stát.* V případě funkce emocionální a výchovné má rodina stále nezastupitelnou roli a nelze ji ničím plnohodnotně nahradit.⁸ Rodina je pro dítě nenahraditelný zdroj jistoty a *zjednodušený model světa*, ve kterém postupně uplatňuje své zkušenosti.⁹ Pojetí citů a modely chování si dítě odnáší sebou do života jako své vlastní dispozice a jsou významným nosníkem prožívání jeho dalšího života.¹⁰

Výchova v rodině není dána konkrétním úkolem, prostředím nebo časem, probíhá nepřetržitě a je založena na vzájemném citovém poutu mezi rodiči a dětmi.¹¹ Je založena na vzájemné interakci, kdy rodiče výchovně působí na děti a formují je, zároveň děti působí na své rodiče a ovlivňují jejich chování, nálady, výchovné přístupy. Tím, jak se rodiče snaží naplňovat základní potřeby dítěte, zároveň obohacují a vychovávají sami sebe. Výchovu v rodině lze tedy považovat za oboustranný výchovný proces.¹²

Rodiče musí pro výchovu dítěte vytvořit nezbytné podmínky, základními jsou ty biologické - strava, teplo, přístřeší, pak také psychosociální:

- potřeba stimulace – rodiče zajišťují dítěti dostatečný přísun podnětů, v přiměřeném množství a kvalitě s ohledem na individualitu dítěte

⁶ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 54.

⁷ Srov. KRAUS, B. *Společnost, rodina a sociální deviace*, s. 133.

⁸ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody a řízení sociální práce*, s. 183.

⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte předškolního věku*, s. 11.

¹⁰ Srov. JEDLIČKA, R. *Děti a mládež v obtížných životních situacích*, s. 38.

¹¹ Srov. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, s. 40.

¹² Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 248.

- potřeba smysluplného světa – rodiče musí pomoci dítě pochopit a vytvořit určitý řád v „chaosu“ podnětů, rozlišovat jejich význam, dávají mu tím možnost „naučit se učit“.
- potřeba prvotních citových a sociálních vztahů – dítě si potřebuje vytvořit blízký a hluboký citový vztah s mateřskou osobou, je to nezbytný základ pro jeho budoucí citový život, přináší dítěti pocit životní jistoty a bezpečí.
- osobní identity - dítě potřebuje získat vědomí vlastní hodnoty, zdravě vnímat své vlastní „já“, pak dokáže v životě přijímat sociální role včetně osobní danosti.
- potřeba otevřené budoucnosti – dítě potřebuje naději v budoucnost, která ho neohrožuje, ale otevírá mu nové možnosti.¹³

Rodiče svým osobním příkladem a výchovných působením formují u dítěte také:

- zájmy – pomáhají dítěti vytvořit radostný a smysluplný život, projevují se soustředěním pozornosti dítěte na určité objekty nebo činnosti, která jsou pro něj atraktivní, přináší mu radost a motivují ho.
- sebepojetí – vyjadřuje postoje a očekávání, které člověk chová sám k sobě samému, jeho základy se tvoří právě v dětství, zdravé sebepojetí předpokládá zejména dostatečné naplnění psychosociálních potřeb ve výchově dítěte.¹⁴
- morální postoje – dítě si nejprve osvojuje názory a hodnocení různého chování při každodenním životě u svých nejbližších v rodině, pak ve škole, vrstevníků, morální postoje si pak osvojuje v průběhu celého života.
- emoční inteligenci – zahrnuje znalosti vlastních emocí, umění je ovládat, dokázat jednat empaticky, vnímat emoce druhých a naslouchat jim, emoční inteligenci dítě získává nejlépe prostřednictvím vnímavého a empatického rodiče.¹⁵

¹³ Srov. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíce potřebují*, s. 37.

¹⁴ Srov. ČAP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 327.

¹⁵ Srov. Tamtéž, s. 338.

1.1.1 Rodičovské kompetence

Pojem „rodičovské kompetence“ nemá zatím v odborné literatuře zcela jasný rámec. Nejednotnost a roztržitost výkladu je patrná jak v odborné literatuře, tak i na úrovni strategických dokumentů vztahujících se k podpoře rodiny. Pojem „kompetence“ lze najít v pedagogickém slovníku, kde jsou zaměřeny na oblast vzdělávání a jsou definovány jako *soubor požadavků na vzdělávání, skládající se z vědomostí, dovedností a schopností*, kdy míra jejich naplnění ovlivňuje fungování člověka v pracovním i běžném životě.¹⁶

Ministerstvo práce a sociálních věcí definuje v metodice k dotačnímu programu Rodina pojem „rodičovské kompetence“ jako *soubor vlastností, dovedností, schopností a znalostí, které rodič uplatňuje při výchově a ovlivňování dítěte a jeho vývoje*. Jako příklady jednotlivých potřebných vlastností rodiče uvádí *trpělivost v péči i dítě, zdravé sebevědomí k výkonu rodičovské role, osobnostní připravenost a zralost k rodičovství*, mezi dovednosti pak řadí *základní péči o dítě, organizaci času, přípravy stravy pro dítě dle věku*. Do schopností pak řadí *naslouchání a povzbuzování dítěte, výchovu včetně stanovení hranic, zabezpečení stabilního rodinného zázemí, projevování zájmu o dítě a jiné*. Za nezbytný předpoklad k dobrému rodičovství považuje *znalost biologické a emoční potřeby dítěte, znalost psychomotorického vývoje dítěte a umění rozvíjet schopnosti a dovednosti dítěte*.¹⁷

Podíváme-li se do strategického dokumentu vlády na podporu inovativních postupů a služeb pro rodiny a děti, zjistíme, že zde jsou na straně rodičovské kompetence nazývány „širokým pojmem“ a kromě výše uvedených kompetencí jsou zde navíc uvedeny kompetence vztahové, které mají být zárukou bezpečných a kvalitních vztahů mezi rodiči a dětmi.¹⁸

Pokud bychom se drželi výkladu orgánu sociálně právní ochrany dětí, jsou rodičovské kompetence považovány za „*výchovné předpoklady rodičů*“. Míra jejich naplnění je posuzována podle kritérií, jakými jsou: *osobnost rodiče, vzájemný vztah rodiče a dítěte, míra péče o dítě, schopnost projevování citů dítěti, mravní normy rodičů, schopnost rodiče respektovat právo dítěte na druhého rodiče, chování rodiče*

¹⁶ PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*, s. 99.

¹⁷ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ, *Metodika pro poskytování dotací - dotační program Rodina 2017*, s. 5 [online].

¹⁸ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ, *Analýza inovativních postupů a služeb pro rodiny a děti v ČR 2017*, s. 73 [online].

*jako vzoru pro vytvoření sociální a sexuální identity dítěte, inteligence a vzdělání rodiče a socioekonomická situace rodiče.*¹⁹

Při výchově je důležité neustále posilovat své rodičovské kompetence a přizpůsobovat je věku a potřebám dítěte. Ne každý konflikt či nezdár je vhodné řešit změnou nastavených pravidel. Rodiče by neměli být nedůslední a nechat sebou dětmi příliš manipulovat. Nárůst počtu dětí s problematickým chováním, nerespektujících žádnou autoritu, přisuzují odborníci právě nedůsledné výchově, kdy rodiče jako vychovávající a současně milující nejsou schopni odolat manipulativnímu chování svých dětí, postupně ztrácí svou rodičovskou autoritu a děti se stávají výchovně nevladatelné.²⁰ Stejně nelze být ve výchově pouze striktní a držet se nastaveného výchovného stylu, vždy je potřeba přiblížit se dítěti s jeho individuálními vlastnostmi a potřebami, nestylizovat se jako rodič do nějaké role bez osobní autentičnosti a upřímnosti.²¹

1.1.2 Styly rodinné výchovy

K tomu, jak vychovávat vlastní dítě nedostávají rodiče žádný návod, mnozí tedy při výchově těží ze svých životních zkušeností, zejména svého dětství, jsou ovlivňováni širší rodinou, známými, což přináší řadu problematických situací. Výchovné působení není neměnné, změny nastávají při konfliktech v rodině, rozvodu, narození sourozence nebo událostech jakou je vstup do školy, změna školy apod. Rodiče se musí do určité míry přizpůsobovat ve výchově také požadavkům společnosti, jejím zvyklostem a tradicím.²²

Obecně rozlišujeme tři typy výchovných stylů: styl autoritativní – rodiče vyžadují bezpodmínečnou poslušnost, dítě je zcela podřízeno autoritě rodiče, styl liberální – dítěti je ponechána co největší volnost, bez omezování jeho aktivity, styl demokratický – respektuje dítě jako samostatnou bytost s právem o sobě svobodně rozhodovat ve věcech přiměřených svému věku, zároveň mu nechává zažít důsledky svého rozhodování.²³ Tato typologie pouze vyčleňuje klíčové momenty ze složitého výchovného procesu. Výchovu zásadně ovlivňuje způsob komunikace v rodině, velikost

¹⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí*, s. 14.

²⁰ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 248.

²¹ Srov. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, s. 39.

²² Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 316.

²³ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 269.

a způsob kladení požadavků na dítě a emoční vztahy dospělých s dítětem.²⁴ Ve výchově rozeznáváme kladný a záporný emoční vztah, jeho základní projevy včetně typických znaků ve výchovném řízení jsou následující:

- kladný emoční vztah k dítěti – projevuje se laskavým pohledem a tónem v řeči s dítětem, nasloucháním, očním kontaktem, spoluprožíváním emocí, kladným hodnocením dítěte třeba jen malých výsledků, klima pohody při společných činnostech.
- záporný emoční vztah – rodiče se vyhýbají pohledu dítěte při komunikaci, jsou lhostejní k jeho emočním a slovním projevům, citově chladní, neprojevují dítěti emoce.

Při kladném emočním vztahu rodiče ve výchovném řízení respektují osobnost dítěte, podporují u něj vývoj kladného sebehodnocení a zdravého sebevědomí, chyby a nedostatky vnímají jako samozřejmost a prostředek ke zlepšení, zatímco při záporném emočním vztahu není osobnost dítěte rodiči respektována, rodiče jsou skeptičtí k výkonům a schopnostem dítěte, požadují dokonalé výkony a vzorné chování.²⁵

Kladné a přívětivé emoční prostředí ovšem nenahrazuje samotnou výchovu, nelze ho zaměňovat s rozmazlováním dítěte. Rodiče musí vždy uplatňovat ve výchově jednotnost a být důslední.²⁶ Způsob výchovného řízení ze strany rodičů je pro dítě určitým vzorem k tomu, jak se bude samo později chovat ve škole, zaměstnání, společnosti.²⁷

1.1.3 Výchovné prostředky

Při výchově dítěte používají rodiče k dosažení žádoucích změn v chování dítěte přímých výchovných prostředků, jako je kladení požadavků, odměny nebo tresty. V rodinném prostředí to není lehký úkol, protože rodič není pedagog profesionál a je ovlivněn úzkým osobním vztahem k dítěti. Matějček dokonce tvrdí, že rovina osobního vztahu tyto osvědčené výchovné praktiky zcela převyšuje a proto nejsou v rodinné výchově dost dobře použitelné nebo často nemají požadovaný efekt.²⁸ Přirozenějším prostředkem výchovy než jsou odměny, tresty či slovní působení, je osobní příklad, vzor, s kterým se

²⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 66.

²⁵ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 303.

²⁶ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, s. 194.

²⁷ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 310.

²⁸ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, s. 25.

dítě identifikuje dobrovolně, bez nucení.²⁹Jednotlivé prostředky výchovy nyní podrobněji popíší:

- Kladení požadavků a kontrola jejich plnění

Priměřeně nastavené kladení požadavků ze strany rodičů stimuluje dítě k příznivému způsobu života a rozvíjí jeho osobnost, zároveň mu umožňuje pochopit do budoucna požadavky společnosti (morální normy, pravidla soužití aj.). Velmi záleží na emočním nastavení rodiče a dítěte a způsobu sdělení požadavku, mnohem lépe dítě přijímá a plní požadavek od milovaného dospělého, který je pro něj autoritou a řekne ho laskavým způsobem. Pozitivně motivující jsou zejména požadavky, které mírně překračují předpoklady dítěte a postupně se zvyšují. Rodiče by neměli také zapomínat na následnou kontrolu plnění požadavků, dítě potřebuje dostat vždy zpětnou vazbu.

- Odměny, tresty, povzbuzení

Odměnou vyjadřují rodiče dítěti kladné hodnocení jeho chování, dítěti tím přináší uspokojení jeho potřeb, radost a podporují ho v dalším učení včetně sociálního učení. Naopak trestem mu dávají najevo negativní hodnocení, omezují dítě v jeho potřebách, vyvolávají tím jeho nespokojenost, popřípadě frustraci. V případě odměn, hovoří výzkumy spíše o jejich pozitivním působení na dítě, pokud jsou přiměřené věku dítěte a situaci. Aplikace trestů je více problémová, stejný trest může mít na různé děti rozdílné účinky, tedy nemusí vést vždy k nápravě, ale opačnému efektu, kdy dítě pokračuje v problémovém chování nebo upadá do deprese či ztrácí kladné sebehodnocení. Fyzické tresty vyvolávají u dětí nejprve strach, později i hlubokou frustraci. O nic méně jsou pro děti deprimující psychické tresty, kdy rodiče odpírají za trest svému dítěti lásku, nekomunikují, jsou odměření. Stále populárnější formou odměny je povzbuzování, které umožňuje přijímat děti takové, jaké jsou, nesoustředit se pouze na jejich chyby a více jim naslouchat.³⁰

- Osobní příklad

Děti potřebují ve výchově model dospělého, který jim pomáhá se orientovat, nabízí řešení problémů, konfliktů, předává jim svým chováním určitý způsob života, názory a hodnoty. Ideální je, pokud se jím stane rodič dítěte, mnohdy to bývají hrdinové z pohádek, filmu či sourozenci. Dítě je přijímá dobrovolně, s nadšením a nevědomky je

²⁹ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 261.

³⁰ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 264.

napodobuje. Negativní model spatřuje dítě v osobě, která jej například dlouhodobě frustruje, zde pak převládá negativní postoj: „takový nechci nikdy být“.³¹

- Komunikace

Výchovné působení se nejčastěji odehrává prostřednictvím vzájemné komunikace mezi rodiči a dětmi. Ve výchově není důležitý jen obsah předávané informace, podstatná je použitá intonace hlasu, mimika, gestikulace.³²

1.1.4 Poruchy v plnění výchovné funkce

Vlivem překotných společenských a ekonomických změn, je pro mnoho rodin velmi obtížné na tyto změny reagovat a zároveň dobře plnit své základní funkce, které jim pramení z rodičovství. Z hlediska plnění základních funkcí rozlišujeme rodiny na *funkční* – zajišťují správný vývoj dítěte, *problémové* – rodina s poruchami některých nebo všech funkcí, je schopna své problémy řešit, *dysfunkční* – rodina s vážnými poruchami funkcí, poruchy ohrožují rodinu jako celek i vývoj dítěte, není schopna své problémy sama vyřešit.³³

Někteří lidé nemají k plnění rodičovské role dostatečné předpoklady, snižujícími faktory jsou nedostatky v jejich sociální orientaci, nízká sebeúcta, rizikové chování nebo vlastní špatné zkušenosti z dětství. Kromě absence rodičovských kompetencí schází některým rodičům také motivace „být dobrým rodičem“, jsou to nejčastěji mladí nezralí rodiče, lidé s existenčními problémy nebo naopak lidé příliš zaměřeni na svou kariéru. Rodiče bez dostatečných rodičovských kompetencí a motivace k dobrému rodičovství lze označit obecně za rizikové.³⁴

Výchovné působení rodičů také často selhává v důsledku krizových událostí v rodině, jakou je rozvod, nemoc nebo špatné ekonomické postavení rodiny. Ekonomicky znevýhodnění rodiče, kteří jsou dlouhodobě stresováni finanční nestabilitou rodiny, reagují na děti více podrážděně a nevěnují dostatek pozornosti jejich úspěchům, školním povinnostem ani volnému času.³⁵ Svou roli ve výchově dítěte hraje také míra vzdělání rodičů.³⁶

³¹ Srov. ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*, s. 261.

³² Srov. MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíce potřebují*, s. 84.

³³ Srov. GILLERNOVÁ, I. *Psychologické aspekty změn v české společnosti*, s. 110.

³⁴ Srov. DUNOVSKÝ, J. *Sociální pediatrie*, s. 104.

³⁵ Srov. MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, s. 84.

³⁶ Srov. BOCAN, M. *Děti v ringu dnešního světa*, s. 13.

Pokud rodiče nedokážou navázat se svým dítěte stabilní vztah, nemají o něj zájem, zanedbávají jej a dítě tak dlouhodobě citově strádá, vzniká citová deprivace. Její projevy u dětí mohou být následující:

- porucha řeči, nízká slovní zásoba – dítě nemá dostatečné stimuly ke slovnímu kontaktu, rodiče nereagují na jeho emoční i slovní projev
- zhoršený prospěch – rozumové schopnosti deprivovaných dětí nemusí být sníženy, ale v důsledku lhostejnosti ze strany rodičů jim schází motivace, nemají proč se snažit
- změna citového prožívání – citově deprivované děti jsou nedůvěřivé, nedokážou své emoce ovládat – jsou výbušné i agresivní³⁷
- nedostatečná socializace – jsou ve vztahu k lidem povrchní, neznalost empatického chování ze strany matky jim neumožňuje být citliví k ostatním, nejsou schopni se chovat žádoucím způsobem, spíše provokují a snižují tak šance na pozitivní přijetí od ostatních
- nízké sebepojetí – pokud rodiče hodnotí své dítě pouze negativně, nízké hodnocení dítě automaticky přejímá, projevuje se buď výrazným podceňováním a nejistotou nebo obrannou reakcí spojenou s přehnaným povyšováním nad ostatní
- změna v hierarchii hodnot – důsledkem emočního strádání se dítě zaměřuje primárně na vlastní zachování pocitu jistoty a bezpečí, a to i za cenu společensky nepřijatelných norem či způsobů chování, které přebírá od rodičů nebo jiných autorit³⁸

Mírnější formou citového strádání je citová subdeprivace, která je častější a vyskytuje se v navenek funkčních rodinách, o to hůře je rozpoznatelná. Rodiče zabezpečují dětem dobré materiální zázemí, dbají na vzdělání, ale jsou citově chladní. Nemají potřebu projevovat dítěti city, málo s ním komunikují, nevšímají si ho, pokud nemusí, dítě se pak cítí osamělé. Komunikace z jejich strany je strohá a kritická, pokud dítě hodnotí, tak spíše negativně. Důsledky takového jednání se u dětí neprojevují tak nápadně jako u dětí deprivovaných a jsou velmi individuální.

³⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 323.

³⁸ Srov. Tamtéž, s. 321.

Přesto ve svém souhrnu představují pro dítě značné překážky v jeho rozvoji a sociální adaptaci, mají tzv. *skór maladaptace*, který představuje souhrn nepříznivých charakteristik dítěte. Projevy u subdeprivovaných dětí mohou být následující:

- biologické projevy – bývají více nemocné, trpí na úrazy a mají častější sklony k nadváze až obezitě
- psychosociální projevy – nejsou pozitivně přijímány v kolektivu, zejména pro jejich maladaptaci, mívají sklony k nepřátelskému chování vůči vrstevníkům, neovládají se a jsou často výbušní, zpravidla mají horší školní prospěch

Následky citového strádání v podobě citové deprivace i subdeprivace si děti přenášejí do dospělosti, kde mohou způsobovat problémy v plnění partnerských a rodičovských rolí, profesním uplatnění a celkové schopnosti adaptovat se na život ve společnosti s běžnými pravidly a standardy chování.³⁹

1.2 Role matky samostatně vychovávající dítě

Výchova dítěte v úplné fungující rodině je pro každé dítě ten nejlepší základ do života a je těžko něčím nahraditelná. Samotná úplnost rodiny není však zárukou toho, že dostatečně plní své funkce a poskytuje dítěte to nejlepší zázemí pro jeho vývoj. Pokud je tedy rodina z nějakého důvodu neúplná, neznamená to automatické riziko, že je vývoj dítěte nebo naplnění jeho potřeb vážně ohroženo. „*Ačkoli je nemožné, aby jeden rodič zcela nahradil oba rodiče, je možné, aby jeden rodič byl dobrým rodičem*“.⁴⁰

Důležitým faktorem je věk dítěte v době rozpadu vztahu, zda dítě otce vůbec poznalo, jakým způsobem rozchod proběhl a jak se s celkovou situací matka vyrovnala.⁴¹ Míra úspěšnosti vždy záleží na osobnosti samotné matky, na jejích schopnostech, ale také širší rodině či společenském okolí (přátelé, známí, instituce), zdali jsou schopny jí pomoci.⁴² Dnešní společností je problém osamocení rodičovství spíše podceňován, podle Matouška jsou osamocení rodiče častěji ohroženi nezaměstnaností, nedostatečným přístupem k bydlení, sociální izolací, chudobou a sociálním vyloučením, než úplné rodiny.⁴³

³⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 326.

⁴⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 51.

⁴¹ Srov. MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*, s. 38.

⁴² Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, s. 35.

⁴³ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 44.

Největší zátěží při samostatné výchově matky je skutečnost, že dítě potřebuje pro svůj vývoj identické potřeby, jako v rodině úplné. Pro matku to tedy znamená vynaložit dvojnásobné úsilí k jejich naplnění, přičemž přejímá další povinnosti, které v úplné rodině zpravidla zastává muž. Musí se velmi rychle naučit, jak hospodařit s časem, určit si priority v každodenních povinnostech, zvládnout obstarat domácnost s minimem peněz i času. Zejména potřeba finančního zajištění rodiny se projeví často v celkovém přetížení, únavě a podrážděnosti matky.

Po rozchodu s otcem dítěte navíc pociťuje zklamání, frustraci z nepovedeného vztahu, zároveň také obavy z budoucí samoty. Tyto stavy se mohou projevit ve výchovném působení matky - je méně tolerantní, nedůsledná, nedostatečně citově vřelá. Dítě to nechápe, naopak si vynucuje svou dřívější jistotu, často i nevhodným chováním, čímž se vzájemné napětí mezi ním a matkou stupňuje.⁴⁴

Je velmi důležité, aby matka nebyla na vše sama, je velmi prospěšné, pokud si najde v širší rodině nebo mezi přáteli někoho, s kým se může podělit o starosti i radosti s dětmi a bude jí potřebnou oporou. Matějček uvádí čtyři základní potřeby, které by měly být matkou dostatečně uspokojovány, aby nebyl vývoj dítěte ohrožen, kromě biologických potřeb je to zejména zajištění dostatečného přísunu vývojových podnětů a prostoru pro rozvoj sociálního učení, uspokojování citových potřeb dítěte a jeho zapojení do společnosti.⁴⁵

1.3 Výchova dítěte v jednotlivých vývojových obdobích

V této kapitole popisují základní schopnosti a dovednosti dětí v předškolním a mladším školním věku, jejich možnosti socializace prostřednictvím rodiny a vrstevníků. Dále se zabývám hrou, jako významným a přirozeným nástrojem výchovy a jejími možnostmi při utváření a rozvíjení osobnosti dítěte.

1.3.1 Výchova v předškolním věku dítěte

Schopnosti a dovednosti

Období předškolního věku dítěte je nazýváno věkem hry. Je to období začínající s koncem batolecího věku a končící nástupem do školy. Dítě je v tomto věku pohybově zdatné, hbité a dokáže svůj pohyb už dobře koordinovat. Pohyb je pro něj přirozenou

⁴⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 210.

⁴⁵ Srov. MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*, s. 59.

potřebou, pro jeho další rozvoj jsou v tomto věku nejvhodnější hry ve venkovním prostředí, kde může běhat skákat, zdolávat překážky, cvičit udržení rovnováhy. Nabízené aktivity by měly vycházet z přirozeného pohybu, bez přílišných nároků na výkon.

Dále se rozvíjí jemná motorika, což je dobře patrné při zvládnání samoobslužných činností, jako je čištění zubů, oblékání, obouvání. Zručnost dítěte je dobré stále rozvíjet, vhodné jsou výtvarné aktivity, jako je stříhání, modelování nebo využití stavebnic (Lego, Seva a jiné), při pobytu venku také oblíbené hry na pískovišti. Vděčným prvkem je kresba, malování, dítě jejich prostřednictvím vyjadřuje svůj názor na svět, zároveň si procvičuje držení tužky.⁴⁶

Socializace

Rodina

Rodina je pro předškolní dítě bezpečným přístavem, vytváří mu pevné zázemí a dodává jistotu při jeho výpravách do „okolního světa.“ Dítě vnímá rodinnou vzájemnost a pospolitost, která přirozeně vyplývá z každodenních aktivit i výjimečných událostí v rodině (výlety, oslavy narozenin). Společné sdílení zážitků, pozitivní vztahy mezi členy rodiny a zejména nepodmíněná rodičovská láska jsou pro dítě zárukou jistoty a stálosti domova. Významnou roli hrají také sourozenci, kteří jsou pro dítě zdrojem zkušeností, spojenci a zároveň soupeři v boji o rodičovskou pozornost.⁴⁷

Předškolní dítě začíná více vnímat odlišnosti ve výchově ze strany otce a matky, přičemž matku vnímá jako zdroj jistoty a bezpečí, pečující a ochraňující, která si vždy najde čas na hraní a povídání, otec je zpravidla pro dítě vzácnější, méně mluví a více užívá direktivnější tón, je pro dítě průvodcem vnějším světem, iniciátorem aktivit ve volném čase, pohybových her i domácího „pošťuchování“. Velkým zásahem do bezpečného světa předškoláka je rozpad rodiny, dítě v tomto věku nechápe pocity a postoje rodičů, může se dokonce považovat za viníka situace.⁴⁸ Dítě je při rozchodu rodičů vystaveno značné psychické zátěži, její důsledky se mohou projevit v jeho chování bezprostředně, ale také až mnohem později v období puberty či dospělosti.⁴⁹

⁴⁶ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 88.

⁴⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětsví a dospívání*, s. 208.

⁴⁸ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětsví a dospívání*, s. 209.

⁴⁹ Srov. MATĚJČEK, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*, s. 42.

Pokud rodinu opustí např. otec, chybí chlapci potřebný mužský vzor a dívce prostředník k pochopení opačného pohlaví.⁵⁰

Vztahy s lidmi mimo rodinu

V předškolním období dítě takzvaně vyrůstá z rámce rodiny - chce poznávat jiné sociální prostředí, navazovat vztahy s dalšími dětmi a dospělými.⁵¹ Pro dítě je dalším socializačním mezníkem nástup do mateřské školy. Je to první prostředí, kde musí zvládnout fungovat samostatně určitou část dne, začlenit se mezi vrstevníky a přijmout učitelku jako cizí dospělou autoritu.⁵² Kontakt s vrstevníky významně napomáhá k rozvoji sociálních dovedností, kdy si dítě při hrách nebo komunikací s ostatními sociální dovednosti procvičuje, rozvíjí svou individualitu a zároveň se učí brát ohled na přání a pocity druhých.⁵³

Velkou roli v začlenění dítěte do kolektivu hraje naučené sociální chování z rodiny, jak dítě dokáže komunikovat, ovládat vlastní emoce, vnímat jiné lidi aj. Dítě se k druhým chová podle toho, jaké vztahy a způsoby chování zažilo v rodině. Pokud dítě od druhých nic dobrého neočekává, upoutává na sebe pozornost spíše nevhodným chováním, díky kterému bývá odmítáno a jeho nejistota se tak stupňuje.⁵⁴

Význam hry u dítěte předškolního věku

Hra dokáže rozvíjet osobnost dítěte po všech stránkách, zároveň je i zdrojem vzrušení, radosti a odreagování.⁵⁵ Dává dítěti možnost zpracovat problematické skutečnosti po svém, je to určitý prostředek k vyrovnání s realitou, kterou ještě dítě nemůže v tomto věku plně chápat. Hrou se dítě učí rozlišovat dobro a zlo, dodržovat stanovená pravidla, také zapojuje svou fantazii a učí se prohrávat.⁵⁶ V předškolním věku jsou dětmi velmi oblíbené pohádky, které pro ně představují srozumitelný svět s jasnými pravidly a děti se v něm snadno orientují. Zároveň jsou pohádky prostředkem k pochopení skutečného světa, k rozpoznání kladného a záporného chování. „*Pohádky v dětech uspokojují potřebu naděje, že vše nakonec dobře dopadne.*“⁵⁷

⁵⁰ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 233.

⁵¹ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 209.

⁵² Srov. MATĚJČEK, Z. *Co, jak a kdy ve výchově dětí*, s. 53.

⁵³ Srov. LANGMEIER, J., KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 98.

⁵⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 212.

⁵⁵ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*, s. 93.

⁵⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 186.

⁵⁷ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 186.

Hru lze považovat v životě dítěte za hlavní nástroj k jeho všestrannému rozvoji, zároveň je spojena s uvolněním a přirozenou potřebou dítěte tvořit a dát průchod fantazii. Hra je ale také vhodným prostředkem při zátěžových situacích, dokáže u dítěte zmírnit napětí a vyrovnat se s událostí. Důležitá je rovněž pro lékaře a ostatní pomáhající pracovníky, kteří ji využívají pro navázání kontaktu s dítětem a lepší porozumění jeho vnitřnímu světu.⁵⁸

1.3.2 Výchova dítěte v mladším školním věku

Období mladšího školního věku trvá od nástupu do školy do 9 let věku dítěte. Na jeho počátku je vstup dítěte do školy, kdy tento důležitý „sociální mezník“ přináší dítěti zcela novou roli „školáka“. Škola se zároveň stává neodmyslitelnou součástí života dítěte a významně ovlivňuje průběh jeho dětství. Úspěšnost při vstupu do školy je závislá na školní zralosti a připravenosti dítěte.⁵⁹

Schopnosti a dovednosti

Pohybové i ostatní dovednosti a schopnosti jsou závislé na rychlosti růstu dítěte a také podpoře a motivaci rodičů a blízkého okolí. Pokud rodiče děti k pohybu nevedou, spíše ho usměrňují, ztrácí dítě samo o pohybové aktivitě zájem, schází mu obratnost, vytrvalost, síla. U některých dětí, zvláště chlapců, to má negativní dopad na jejich sebevědomí a může být také příčinou problematického začlenění mezi silnější vrstevníky. Z hlediska smyslového vnímání je dítě školního věku pozornější a vytrvalejší. Výrazně lepší je také mluvený projev, přesto se slovní zásoba u mladších školáků velmi liší a zvláště „kulturně deprivované děti“ s nízkou slovní zásobou nebo neznalostí českého jazyka, pak výrazně zaostávají v učivu.⁶⁰

Socializace

Rodina

V mladším školním věku je rodina pro dítě stále hlavním bezpečným zázemím, kde jsou uspokojovány jeho potřeby a má možnost sdílet své úspěchy i nezdary ve škole.⁶¹

⁵⁸ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 102.

⁵⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 236.

⁶⁰ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 120.

⁶¹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 267.

Rodiče jsou pro mladšího školáka významnou autoritou, je pro něj velmi důležité, jakým způsobem rodiče přistupují k hodnocení jeho školních výkonů, zda ho podporují nebo jen kritizují bez jakékoliv pomoci. Pokud mají rodiče přístup ke škole zcela ambivalentní, dítě tento postoj také přejímá a ztrácí k učení motivaci.⁶² Mladší školák potřebuje podporu a vedení rodičů při přípravě a zvládnání školních povinností, sám ještě nedokáže odhadnout potřebný čas na přípravu do školy ani splnění konkrétního úkolu.

Pro mladší školní věk je také typická potřeba seberealizace, dítě se rádo identifikuje s rodičem stejného pohlaví a má potřebu se jím chlubit před ostatními vrstevníky: „*podívejte, jak jsem dobrý, když mám tak báječného tátu.*“ Zároveň už dokáže kriticky vyjádřit, co mu na rodičích vadí.⁶³

Pokud dítě cítí nejistotu či ztrátu rodinného zázemí, může se to odrazit i v jeho přístupu ke školním povinnostem. Dítě ztrácí motivaci a smysl v dosahování dobrých školních výsledků, nevidí důvod, proč by mělo akceptovat přání rodičů, když oni neakceptují jeho potřeby. U chlapců může zklamání z rozchodu rodičů přejít do problémového a provokativního chování, které je ve škole negativně hodnoceno. Dívky se více stahují do sebe, mohou se obviňovat.⁶⁴

Vztahy s vrstevníky

Se vstupem do školy má dítě potřebu začlenit se do kolektivu školní třídy, vyrovnat se spolužákům a navázat dobrý vztah s učitelem. Tento proces znamená velký úkol v rámci socializace dítěte, kdy musí upřednostnit zájmy a potřeby ostatních před vlastními.⁶⁵ Zároveň si osvojuje nové vzorce chování v nové sociální roli žáka, spolužáka a kamaráda.

V mladším školním věku si dítě vybírá kamaráda spíše „povrchně“, podle toho, kdo si s ním nejvíc hraje nebo je nejlépe dosažitelný, například spolužák v lavici.⁶⁶ Dítě se ve vrstevnické skupině učí „*spolupráci, solidaritě, specifickému způsobu komunikace*“ a přijímat skupinové normy a hodnoty.⁶⁷

⁶² Srov. Tamtéž, s. 272.

⁶³ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 139.

⁶⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 280.

⁶⁵ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 131.

⁶⁶ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*, s. 272.

⁶⁷ Srov. Tamtéž, s. 292.

Význam hry u dítěte mladšího školního věku

Školní dítě má stále velkou potřebu si hrát, začíná upřednostňovat hry se složitějšími pravidly a současně se více soustředí na dosažení úspěchu ve hře. Od počátku školní docházky je potřeba vést dítě k soustředění své pozornosti na školní povinnosti, aby se naučilo oddělovat čas na hraní a čas na školu. Pro dítě mladšího školního věku to může být zpočátku velmi náročné, proto je vhodné školní práci prokládat krátkými přestávkami nebo zařazovat do výuky herní prvky, které upoutají pozornost a současně mohou usnadnit dětem chápání učiva. Kromě didakticky zaměřených her potřebuje dítě čas na hry podle své fantazie, bez předem určeného výchovného nebo vzdělávacího účelu.⁶⁸

⁶⁸ Srov. LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*, s. 141.

2. Sociální služba azylové domy

Sociální služba poskytuje pomoc osobám, které se v důsledku obtížné životní situace ocitly bez přístřeší. Službu mohou využít ženy, muži, matky s dětmi, oběti domácího násilí nebo celé rodiny. Každý azylový dům má z této široké cílové skupiny vypsycifikován jen určitý okruh uživatelů.⁶⁹ Prvotním cílem služby je poskytnout svým klientům ubytování a zajistit jejich základní potřeby, následně by měly následovat všechny potřebné kroky pro jejich možný návrat do běžného života.⁷⁰ Pobyt lze vnímat jako určitou ochranu před sociálním vyloučením, ale nemění nic na povaze problému, že klienti azylového domu jsou stále bezdomovci.⁷¹ Dle statistické ročenky MPSV prošlo službou azylové domy v roce 2017 více než 11 tisíc klientů, přičemž kapacita služby nabízela bezmála 7 tisíc lůžek.⁷²

Existují tři typy azylového ubytování, nejčastější varianta nabízí krátkodobé bydlení, má zpravidla nižší standard v podobě vícelůžkových pokojů s minimem soukromí. Střednědobý typ azylového ubytování umožňuje bydlení na několik týdnů až měsíců, dává klientům prostor k vyřešení jejich problémů, pokoje bývají samostatné, pobyt je podmíněn aktivním přístupem klienta k řešení své situace. Posledním typem je dlouhodobé azylové ubytování, které může poskytnout klientům zázemí na několik měsíců až roku i déle. Tento čas by měli klienti využít k nácviiku dovedností potřebných k úplnému osamostatnění a návratu do společnosti.⁷³

2.1 Legislativní ukotvení

Sociální službu azylové domy lze poskytovat pouze na základě oprávnění k poskytování sociálních služeb. Toto oprávnění vzniká rozhodnutím o registraci sociální služby, které je v kompetenci krajského úřadu příslušného k místu trvalého nebo ohlášeného pobytu budoucího poskytovatele. V případě, že zřizovatelem poskytovatele sociálních služeb je ministerstvo, rozhoduje o registraci toto ministerstvo.⁷⁴ V současné době jsou azylové domy nejčastěji zřizovány nestátními organizacemi a církví, v důsledku zvyšování

⁶⁹ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*, s. 311.

⁷⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 48.

⁷¹ Srov. HRADECKÝ, I. *Bezdomovectví – extrémní vyloučení*, s. 19.

⁷² MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2017*, s. 58 [online].

⁷³ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 324.

⁷⁴ Srov. ČÁMSKÝ, P. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*, s. 20.

jejich potřeby se přidávají města a obce. Dle Registru poskytovatelů sociálních služeb je na území ČR v současnosti 216 registrovaných azylových domů.⁷⁵ Časovost poskytované služby je omezena na dobu jednoho roku.⁷⁶

Podmínky a pravidla poskytování pomoci a podpory osobám v nepříznivé sociální situaci prostřednictvím služby azylové domy specifikuje § 57, zákona č. 108/2006 Sb., o sociálních službách. Rozsah jednotlivých úkonů spadajících do základních činností sociální služby azylové domy upravuje prováděcí vyhláška č. 505/2006 Sb. v tomto znění:

a) poskytnutí stravy nebo pomoc při zajištění stravy – pro poskytovatele služby to znamená vytvořit podmínky pro samostatnou přípravu stravy uživatelem nebo poskytnutí asistence při přípravě stravy s ohledem na zásady racionální výživy a potřeby zdravého stravování dle věku uživatele.

b) poskytnutí ubytování – poskytovatel umožní uživateli ubytování v délce nepřesahující 1 rok, vytvoří mu adekvátní podmínky pro potřeby spojené s hygienou těla, praním a žehlením osobního prádla, výměnou ložního prádla, zároveň mu umožní a zajistí podmínky pro potřebný úklid.

c) pomoc při uplatňování práv, oprávněných zájmů a při obstarávání osobních záležitostí - povinností poskytovatele je pomáhat uživateli služby při vyřizování potřebných záležitostí, které souvisí a jsou nezbytné pro realizaci individuální plánování, dále by měl poskytovatel směřovat svou pomoc k upevňování či obnovování vztahů s rodinou uživatele a podporovat ho ve všech aktivitách směřujících k sociálnímu začleňování, do pomoci spadá také uplatňování zákonných nároků a pohledávek.⁷⁷

Vyhláška č. 505/2006 Sb. rovněž stanovuje maximální výše úhrady za poskytování sociální služby.⁷⁸

⁷⁵ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Registr poskytovatelů sociálních služeb* [online].

⁷⁶ MALÍK HOLASOVÁ, V. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*, s. 25.

⁷⁷ Srov. Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách [online].

⁷⁸ Srov. Vyhláška č. 505/2006 Sb., kterou se provádí některá ustanovení zákona o sociálních službách [online].

2.1.1 Personální zajištění

Azylové domy mají oproti jiným sociálním službám složitější strukturu personálního zajištění. Je to dáno zejména nutností zajistit základní činnost ubytování klientů a s tím spojený nepřetržitý provoz. Tým azylového domu se skládá z pracovníků nepřímé péče - účetní, uklízečky, vrátné, údržbář a pracovníků přímé péče, kteří zajišťují přímou sociální práci s klienty - sociální pracovníci, pracovníci v sociálních službách.

Sociální pracovník v rámci svých pracovních kompetencí vykonává sociální šetření, zajišťuje sociální agendu a poskytuje sociálně právní poradenství. Dále provádí metodickou a koncepční činnost v sociální oblasti, depistáž a může rovněž poskytovat krizovou pomoc, sociální poradenství a sociální rehabilitaci.⁷⁹

Pracovník v sociálních službách může pod dohledem sociálního pracovníka poskytovat sociální poradenství a pomoc při uplatňování práv a oprávněných zájmů klientky. Zároveň je způsobilý zajišťovat v azylovém domě výchovné a aktivizační činnosti, vykonávat nepedagogickou činnost směřující k upevňování návyků, nácviku a rozvíjení pracovních dovedností. Může rovněž připravovat a realizovat volnočasové aktivity, zájmové a kulturní činnosti. Odbornou způsobilost a kvalifikační předpoklady všech pracovníků azylového domu definuje zákon č. 108/2006 Sb., o sociálních službách.⁸⁰

V ojedinělých případech bývá součástí personálu azylového domů pro matky (otce) s dětmi také pedagogický pracovník nebo dětský terapeut, kteří významně přispívají k poskytování ucelenější péče, zejména pokud jde o děti pobývajících ve službě se svými rodiči.

2.2 Azylové domy pro matky s dětmi

V úvodu druhé kapitoly o službě azylové domy jsem uváděla, že každý azylový dům je dle registrace specializován na určitou cílovou skupinu, které jsou pak v azylovém zařízení vytvářeny odpovídající podmínky a je jí přizpůsobován provoz i formy sociální práce. Touto cílovou skupinu mohou být samotné ženy nebo muži, matky s dětmi nebo celé rodiny. Vzhledem k zaměření mé práce na výchovnou práci s dětmi, se budu dále

⁷⁹ Srov. §109 Zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách [online].

⁸⁰ Srov. §116 Zákona 108/2006 Sb., o sociálních službách [online]

věnovat pouze azylovým domům, které jsou určeny cílové skupině matky (otcové) s dětmi.

Azylové domy pro matky s dětmi jsou sociální službou pro klientky a jejich děti, které se z různých příčin ocitají v krizové životní situaci a nemají k dispozici odpovídající ubytování. Proto je poskytování ubytování jednou ze základních činností azylového zařízení, dále zde mohou být zajišťovány nebo zprostředkovány další potřebné sociální, psychologické nebo zdravotní služby. Azylové domy jsou preventivní službou, měla by matkám s dětmi poskytnout bezpečné, dočasné zázemí a co nejlépe jim pomoci s návratem do běžného života.⁸¹ Součástí pomoci může být také poradenství a podpora výchovy dětí, pokud to matka vnímá jako problematické a vhodné téma k řešení.⁸²

Kapacita azylových domů pro matky s dětmi je dlouhodobě naplněna, značná část klientek se do azylových domů opakovaně vrací, zároveň přicházejí nové. Potřebnost této služby vyplývá rovněž z výsledků analýzy velikosti a struktury skupin osob bez domova, kde z celkového počtu uživatelů azylových domů, činí právě 57% rodiče z neúplných rodin, z toho 56% jsou právě matky samoživitelky, zbylé 1% připadá na otce.⁸³

Nyní popíši některé příčiny ztráty bydlení matek, které využívají služby azylové domy:

- Rozpad vztahu či manželství

Ženám po rozpadu vztahu zůstává pouze jeden příjem, ale výdaje na péče o děti a domácnost zůstávají stejné, pokud je žena navíc na mateřské dovolené, je situace krizová a často musí spoléhat na pomoc širší rodiny, která často není schopna nebo ochotna pomoci. Při hledání zaměstnání se matky setkávají s diskriminací na trhu práce. Z důvodu péče o děti zanedbávaly vlastní vzdělávání, při přijímacích pohovorech jim pak schází praxe a zkušenosti, zaměstnavateli jsou považovány za rizikové – zejména z důvodu vyšší nemocnosti dětí.⁸⁴

⁸¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 48.

⁸² Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*, s. 184.

⁸³ VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ PRAHA. *Velikost a struktura skupin osob bez domova a osob vyloučených z bydlení 2016* [online].

⁸⁴ Srov. BUDINOVÁ, A. *Rizika chudoby žen*, s. 15.

- Finanční nestabilita

Některé matky nezvládají hospodařit se svými příjmy, neplatí včas výdaje na bydlení. Zadlužení u majitelů bytů nebo dodavatelů služeb spojených s bydlením pak končí výpovědí z bytu. Důvodem je často špatná finanční gramotnost spojená s přebíráním špatných vzorů chování ze svých původních rodin. Ekonomickou stabilitu matek rovněž narušuje neplacení výživného – pokud se otec z různých příčin (zadluženost, výkon trestu, je bez příjmu, cizí státní příslušnost) rozhodne neplatit výživné na děti, matka se může obrátit na soud, ovšem do doby vyřízení celé záležitosti, musí spoléhat pouze na své finanční prostředky, případně sociální dávky.

- Domácí násilí

V azylových domech je také mnoho žen, pro které hlavním důvodem odchodu od partnera či rozvodu bylo domácí násilí na nich samotných a dětech. Matky, které odejdou od násilného partnera, se potýkají s následky prožitých traumat, zároveň ale musí řešit existenční otázky – hledání vhodného bydlení, finanční zajištění aj. Nejhůře jsou na tom matky na mateřské dovolené.⁸⁵

- Zanedbávání dětí

Některé matky přichází do azylového domu na doporučení orgánu sociálně právní ochrany dětí, a to z důvodu zanedbávání péče o děti. Ta je převážně způsobena jejich opakovaným pobytem v nevyhovujících či přímo ohrožujících podmínkách pro život, které volí jako provizorní řešení při ztrátě bydlení, ačkoli to velmi ztíží jejich péči o děti.⁸⁶

2.3 Postup při poskytování sociální služby v azylovém domě pro matky s dětmi

Hlavním úkolem sociální služby azylové domy je pomoci matce překonat krizovou životní situaci a umožnit ji co nejrychlejší návrat do společnosti. V této kapitole se budu podrobněji zabývat průběhem sociální práce s matkou a dítětem v azylovém domě od jejího nástupu do sociální služby až po jeho ukončení.

⁸⁵ Srov. Tamtéž, s. 20.

⁸⁶ Srov. PEMOVÁ, T. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*, s. 101.

2.3.1 Počáteční rozhovor se zájemcem o službu

Základním prostředkem pro pochopení životní situace, potřeb a přání klientky je rozhovor. Umění vést rozhovor je určující pro navázání dobrého vztahu s pracovníkem významně ovlivňuje celý proces poskytování služby.⁸⁷ Při rozhovoru s matkou jako klientkou sociální služby je nutno dodržet upřímnou a otevřenou komunikaci založenou na empatii, aktivním naslouchání, potvrzování emocí a porozumění.

Při prvním kontaktu sociálního pracovníka s matkou, jako zájemcem o službu, ověřuje sociální pracovník, zdali matka spadá do cílové skupiny služby, nejčastěji formou rozhovoru, případně také vyplněním informací do připraveného formuláře.⁸⁸ Dále sociální pracovník zjišťuje, co matka od služby očekává, jaké jsou její potřeby a cíle.⁸⁹ Pokud matka spadá do cílové skupiny sociální služby a její očekávání a potřeby jsou v souladu posláním a základními činnostmi služby, přistupuje pracovník k informování matky o průběhu a podmínkách poskytování služby.

Pokud není podmínka cílové skupiny splněna, nebo má matka jiné představy o možnostech služby, sociální pracovník musí matku jako zájemce o službu odmítnout a pokusit se nasměrovat ji na jiný druh služby. Důvodem pro odmítnutí poskytování služby může být také naplněná kapacita zařízení nebo nevyhovující zdravotní stav matky nebo dítěte.⁹⁰ Při prvním kontaktu s matkou je potřeba, aby pracovník volil vhodnou formu komunikace, projevoval opravdový zájem o situaci matky, aby se necítila v úzkých a snažil se o intuitivní vhled do situace bez projevů negativních emocí. Informace by měly být sdělovány srozumitelnou formou a matka by měla mít dostatečný prostor pro doptávání se.⁹¹

2.3.2 Uzavření Smlouvy o poskytování sociální služby

Po prvotním jednání s matkou se přistupuje k uzavření Smlouvy o poskytování sociální služby. Dle § 91 zákona o sociálních službách předchází jejímu podpisu povinnost matky jako uživatelky služby doložit potvrzení praktického lékaře o svém zdravotním stavu i zdravotním stavu dětí. Smlouva by vždy měla obsahovat povinné náležitosti,

⁸⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 75.

⁸⁸ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Standardy kvality sociálních služeb, Výkladový sborník pro poskytovatele* [online].

⁸⁹ Srov. ČÁMSKÝ, P. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*, s. 113.

⁹⁰ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Standardy kvality sociálních služeb, Výkladový sborník pro poskytovatele* [online].

⁹¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 33.

jakými jsou a) *předmět smlouvy*, b) *podmínky poskytování služby*, jež určují místo a čas poskytování služby, případně další podmínky vztahující se ke konkrétní službě, dále c) *platební podmínky*, které jednoznačně stanovují, za jaké služby matka platí a jakým způsobem je bude hradit, d) *vypověditelnost a výpovědní lhůty smlouvy*, kdy ve službě azylové domy má matka nárok ji vypovědět bez udání důvodu a *účinnost a platnost smlouvy*.⁹² Smlouva o poskytování sociální služby musí být provázána s vnitřními pravidly organizace, které se nějakým způsobem dotýkají matky jako uživatele služby, v případě azylových domů je to může být ubytovací řád, směrnice BOZP či jiné vnitřní směrnice.⁹³ Formulace smlouvy by měla také splňovat zákonnou povinnost poskytovatele, vyplývající z § 88 písm. b) zákona o sociálních službách, která mu ukládá informovat klienta služby o všech právech a povinnostech jednoznačnou a srozumitelnou formou.⁹⁴ Pokud matka před jejím podpisem některé informace zcela nechápe, je povinností sociálního pracovníka ochotně a postupnými kroky dosáhnout úplného vyjasnění.⁹⁵

2.3.3 Vlastní práce s klientkou během pobytu v azylovém domě

V této kapitole jsou představeny formy sociální práce, které pracovníci azylového domu využívají v přímé práci s klientkou během pobytu v zařízení. Všechny uvedené formy by měly směřovat ke společnému cíli, kterým je návrat matky s dítětem do normálního života.

a) *Individuální plánování*

Průběh, metody a prostředky poskytování služby vychází z individuálního plánu, který s matkou sestavuje sociální pracovník v různém časovém horizontu od příchodu do služby. Povinnost individuálně s klientem plánovat vyplývá poskytovateli ze standardu kvality sociálních služeb č. 5 a dále paragrafu 88, písm. f) zákona o sociálních službách, který stanovuje: „*plánovat průběh poskytování sociální služby podle osobních cílů, potřeb a schopností osob, vést písemné individuální záznamy o průběhu poskytování sociální služby a hodnotit průběh poskytování sociální služby za účasti těchto osob.*“⁹⁶

Přístupy k počátku plánování jsou různé, některé azylové domy plánují s matkou vzápětí po podpisu smlouvy, jiní například do týdne. Pracovní skupina organizace Síť

⁹² Srov. ČÁMSKÝ, P. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*, s. 121.

⁹³ Tamtéž, s. 139.

⁹⁴ Srov. Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách [online].

⁹⁵ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 33.

⁹⁶ Srov. Zákon 108/2006 Sb., o sociálních službách [online].

aktérů pro domov, dříve Sdružení azylových domů (SAD) doporučuje ve svém materiálu z roku 2018 „Rizika spojená s pravidly poskytování sociální služby azylové domy“ začít individuálně plánovat až po ukončení adaptační fáze. Matka by měla dostat nejdříve čas na odpočinek, aklimatizaci, až poté je vhodné přistoupit k plánování cílů a kroků k jejich plnění.⁹⁷

Základem dobrého plánování služby je profesionální přístup ze strany sociálního pracovníka, který by měl dát matce dostatečný prostor k vyjádření myšlenek a potřeb, nesnažit se vymýšlet vhodné cíle „za ni“.⁹⁸ Poznatky z praxe se přiklánějí spíše ke krátkodobému individuálnímu plánování, které umožňuje pružněji reagovat na změny či potřeby klientky a zároveň předchází možným nezdarům v jeho plnění, které pak klientku demotivují a snižují míru jejího sebevědomí.⁹⁹

K naplňování stanovených cílů potřebuje matka pozitivní motivaci ze strany pracovníků zařízení, pokud není sama aktivní, je potřeba situaci včas řešit. Součástí individuálního plánu by mělo být rovněž jasné vymezení kdo, co, do kdy a za jakých podmínek vykoná. Individuální plán by měl být dle potřeby aktualizován a doplňován.¹⁰⁰

Vyhodnocení individuálního plánu klientky probíhá většinou dle potřeby nebo v pravidelných časových intervalech, součástí je společné posouzení míry naplnění dílčích úkolů ze strany klientky a vyhodnocení, zdali je problém odstraněn či potřeba klientky naplněna. Pokud není vše splněno, je potřeba motivovat klientku k další aktivitě, nebát se zvolit jiná řešení a opět si nastavit jasná pravidla spolupráce v podobě konkrétních dílčích úkolů, časového rozmezí apod.¹⁰¹

Na individuální plánování, které umožňuje sociálnímu pracovníkovi zorientovat se v životní situaci klientky a nastavit společně priority v jejích potřebách, by měly plynule navázat další metody sociální práce:

⁹⁷ SÍŤ AKTÉRŮ PRO DOMOV. *Rizika spojená s pravidly poskytování sociální služby azylové domy* [online].

⁹⁸ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 45.

⁹⁹ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Metodika prevence ztráty bydlení* [online].

¹⁰⁰ Srov. ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce*, s. 43.

¹⁰¹ Srov. ZÁŠKODNÁ, H. *Společenské minority a sociální práce*, s. 66.

Poradenství

V rámci pobytu matky v azylovém domě je využíváno základní i odborné sociální poradenství. Základní sociální poradenství pomáhá matce zajistit dostupné formy státní pomoci – sociální dávky, podporu v nezaměstnanosti, dává matce doporučení a návod, jakým způsobem a na jakou instituci se obrátit, jaké dokumenty musí mít k dispozici atd. Odborné sociální poradenství je již zaměřeno na konkrétní problém a jeho řešení, vycházející z individuálního plánování. Pomoc matce v rámci odborného sociálního poradenství lze poskytnout prostřednictvím předávání věcných informací, které matka potřebuje pro vyřešení své situace, poskytnutím rad a názorů, dále prostřednictvím učení nebo přímé akce, kdy pracovník obstará nebo zařídí za matku konkrétní věc, například formulář, potraviny, zavolá na příslušný úřad a podobně.¹⁰²

Krizová intervence

Je zaměřena na klienty v krizi, kteří potřebují okamžitou pomoc. U matek přicházejících do azylového domu je to nejčastější příčinou akutní krize domácí násilí. Při jednání s klientkou v krizi je potřeba věnovat nejprve pozornost jejímu zdravotnímu a psychickému stavu. Dále se zaměřit na zjištění původu krize a posouzení schopností samotné klientky, je-li schopna zvládnout krizi bez přizvání další odborné pomoci do zařízení. Poté je potřeba vytvářet klientce podmínky a bezpečné prostředí pro vyrovnání se s krizí. Další intervence je vhodná až ve chvíli, kdy je klientka schopna vyjadřovat své emoce, rozumí své situaci a dokáže uvažovat o své budoucnosti.¹⁰³

Mediace

Mediace je metoda, při které nezávislý pracovník „mediátor“ podporuje klientku v hledání vhodného způsobu řešení jejích konfliktů a smířlivou cestou o vytvoření společně přijatelné dohody. Základními principy v práci mediátora je nestrannost, vyváženost, neutralita a nezávislost. Mediace by měla nedirektivní formou umožnit klientkám měnit své postoje a chování, vyjádřit své pocity a najít nové přístupy k řešení problémů.¹⁰⁴

¹⁰² Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 84.

¹⁰³ Srov. Tamtéž, s. 132.

¹⁰⁴ Srov. Tamtéž, s. 149.

Videotrénink interakcí

Tato metoda je založena na využití videozáznamu pořízených při běžných situacích v životě klienta při posuzování komunikace a vzájemných vztahů členů rodiny. V azylových domech je využívána pro potřeby zlepšování interakce mezi matkou a dítětem. Videozáznam je zpravidla 15 minutový, natáčeny jsou úspěšné momenty kontaktu mezi rodičem a dítětem, při absenci jsou využívány modelace vhodného kontaktu, pojmenování situace. Již v průběhu natáčení je rodiči průběžně poskytována zpětná vazba a pozitivní intervence, jako pochvala, povzbuzení.¹⁰⁵

2.3.4 Ukončení pobytu klientky v azylovém domě

Důvodem pro ukončení pobytu v azylovém domě je nejčastěji uplynutí doby poskytování služby, která je sjednána smlouvou nebo rozhodnutím klientky službu předčasně ukončit. Klientka při předčasném ukončení pobytu nemusí udávat důvod, ze strany poskytovatele pak lze předčasně pobyt ukončit z důvodu hrubého porušení Smlouvy nebo Ubytovacího řádu. V těchto případech bývá klientce zprostředkováno náhradní ubytování, například v ubytovně či jiném azylovém domě apod. Klientka má možnost využít ubytování v jednom azylovém domě opakovaně, pokud nějakým způsobem neporušila podmínky opakovaného pobytu.¹⁰⁶

¹⁰⁵ Srov. MATOUŠEK, O. *Metody sociální práce*, s. 231.

¹⁰⁶ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Registr poskytovatelů sociálních služeb* [online].

3. Výchovná práce s dětmi v azylových domech

V předchozí kapitole jsem popisovala průběh a metody práce, které vychází z individuálního plánování sociální služby s matkou a jejichž právní rámec je dán smlouvou o poskytování sociální služby, kterou uzavírá poskytovatel služby a matka, jako její budoucí uživatel. Z legislativního nastavení služby, které vymezuje základní činnosti, a z výše uvedeného smluvního vztahu poskytovatele s matkou vyplývá, že azylové domy nemají přímou odpovědnost za výchovu dětí v prostředí azylového domu. Na skutečnost, že děti se s příchodem do azylového domu stávají také uživateli služby, nemusí brát poskytovatelé v rámci plnění svých základních činností zřetel. Je ponecháno plně na úvaze a kapacitě poskytovatele, bude-li s „dětským klientem“ v přímé sociální práci počítat a bude-li jeho práva a potřeby v průběhu sociální práce s matkou zohledňovat.¹⁰⁷

V následující kapitole se proto podrobněji věnuji pobytu dětí v azylových domech, jejich obtížemi při adaptaci na nové prostředí a také problematickou výchovou ze strany jejich matek. Chtěla bych tím upozornit na potřebu zvýšené pozornosti a péče o děti ve znevýhodněném prostředí, jakým azylový dům bezesporu je.

3.1 Pobyt dítěte v azylovém domě

Děti přicházejí se svými matkami do azylových domů v důsledku různých krizových situací, jakými je chudoba, rozpad rodiny nebo domácí násilí. Tyto odlišné vstupní faktory jsou příčinou různého způsobu a délky adaptace dítěte na prostředí azylového domu. Důležitou roli hraje také věk, osobnost dítěte a také samotný vztah dítěte a matky. Pokud dítě cítí v matčině chování jistotu, dokáže snáze tuto zátěžovou situaci zvládnout.¹⁰⁸ Naopak pokud je matka v důsledku například rozvodu či rozchodu s otce dítěte psychicky oslabená – propadá zoufalství, pochybuje sama o sobě, vyčítá si vlastní selhání, není pro dítě potřebnou oporou.¹⁰⁹ Některé matky změnu bydliště ani důvod stěhování do azylového domu dětem předem nevysvětlí, často v dobré víře, že je tak

¹⁰⁷ Srov. ČÁMSKÝ, P. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*, s. 98.

¹⁰⁸ Srov. MATĚJČEK, Z. *Co, jak a kdy ve výchově dětí*, s. s. 129.

¹⁰⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 64.

lépe ochrání před dalším stresem. Někdy matky potřebují sami více času na to vše vstřebat a přiznat sobě a dětem, že v rodině nebylo vše ideální.¹¹⁰

Z výzkumu klientely azylového domu vyplývá, že náhlou změnu bydliště hůře snášejí děti staršího školního věku, postrádají v azylovém domě své soukromí, kamarády, své osobní věci, často jsou nuceny změnit i školu. Mohou zažívat i pocity bezpráví a vzteku vůči matce, která jim svým rozhodnutím rozbila rodinu a vytrhla je z jejich sociálního prostředí.¹¹¹ Děti z azylových domů se při změně školy setkávají s negativním přijetím jak ze strany vrstevníků, tak i samotných pedagogických pracovníků. Výjimkou nebývá jejich diskriminace ze strany školských zařízení již při samotném vstupu, kdy bývají odmítány, protože bývají obecně „problémové.“¹¹² V některých případech lze považovat tyto obavy za oprávněné, protože pokud mají děti sniženou sociální stabilitu, jsou zranitelné, mohou ve škole vykazovat větší nekázeň, neklid nebo naopak ztrácí zájem o hru, učení. Tyto projevy jsou pak pedagogy mylně pokládány za „nevychovanost“, přestože ve skutečnosti může jít o „*překompensování určitého strachu*“ a v podstatě volání o pomoc.¹¹³

Lépe se adaptují v prostředí azylového domu malé děti a předškoláci, které přirozeně vnímají matku jako blízkou osobu a autoritu, ztotožňují se s ní a nemají tendence zpochybňovat její rozhodnutí.¹¹⁴ Přes všechny nelehké situace mají děti v tomto věku potřebu dosáhnout určité jistoty, byť i zdánlivé, a proto pokud některé situaci zcela nerozumí, vysvětlí si ji po svém. Jejich zvědavost a věkem daná potřeba „objevovat“ je při adaptaci výhodou, je snazší je zaujmout novým prostředím, novými kamarády, prostřednictvím vlastní fantazie a her nalézají svůj „bezpečný svět.“¹¹⁵

Neznamená to ale, že na ně důsledky rozchodu rodičů či jiných traumatických zážitků nedoléhají, mohou cítit smutek a stesk po otci, obviňovat se z rozchodu rodičů. Úzkosti a obavy dítěte se pak mohou projevit nezdravou závislostí na matce nebo zhoršením chování, kterým si dítě snaží vypomoci důkazy lásky a jistoty.¹¹⁶ Stejně tak mohou děti trpět posttraumatickými následky ze zažitého domácího násilí a konfliktních

¹¹⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 67.

¹¹¹ Srov. VÝZKUM KLIENTELY AZYLOVÉHO DOMU ACORUS. *Děti, rodiče a domácí násilí*, s. 171 [online].

¹¹² Srov. GLUMBÍKOVÁ, K; GOJOVÁ, A. Vnímání potřeby klientek azylových domů pro ženy a matky s dětmi. *Sociální práce*, 2016, roč. 16, č. 3, s. 28.

¹¹³ Srov. JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*, s. 45.

¹¹⁴ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I.*, s. 204.

¹¹⁵ Srov. Tamtéž, s. 182.

¹¹⁶ Srov. Tamtéž, s. 210.

situací při změně bydlení.¹¹⁷ Trauma a stres mohou u dětí vyvolat různé poruchy chování, jako je zvýšená nervozita, neklid, nebo naopak ambivalentní přístup ke všemu kolem. Reagují přehnaně na různé situace, nemohou se na nic soustředit, prožité trauma přenášejí do svých her nebo je znovu prožívají ve svých snech, tzv. noční děsy.¹¹⁸ Poruchy chování mohou být doprovázeny také tělesnými projevy, jako jsou tiky, poruchy příjmu potravy, enuréza, poruchy spánku či sebepoškozování.¹¹⁹

Psychické reakce dětí na prožité trauma nebývají vždy patrné na první pohled, proto jim často není věnována ze strany matky i pomáhajících pracovníků potřebná pozornost.¹²⁰ Pokud je u dítěte zřejmá akutní potřeba odborné lékařské pomoci, naráží matky i pracovníci azylového domu na bariéry v podobě nedostupnosti speciálních lékařů, dlouhých čekacích lhůt, vysokých doplatků za léky.¹²¹

Potíže při adaptaci dítěte v azylovém domě může způsobovat i samotné prostředí azylového domu, které nebývá často podnětné a jeho užívání je svazováno mnohými omezujícími vnitřními pravidly. Adaptace dětí i jejich matek na prostředí azylového domu je velmi individuální. Klientky s dětmi, které přichází do služby poprvé, vnímají službu pozitivněji, než matky, které střídají azylové domy dlouhodobě. U matek opakovaně využívajících služby azylové domy je patrné vyčerpání z neustálého stěhování, ztrácí naději v lepší budoucnost a mají silně narušenou víru v sebe sama. Tato frustrace se samozřejmě přenáší i na děti. Přestože matkám řád a struktura služby nevyhovuje, mají v důsledku dlouhodobého pobývání v azylových domech vytvořenou určitou závislost na pomoci druhých a „chráněném“ prostředí, že se obávají života mimo něj a raději v něm dále setrvávají.¹²²

3.2 Péče matky o dítě v prostředí azylového domu

Pozitivní výchovu a přístup matky k dítěti v azylovém domě lze považovat za zásadní podmínku adaptace dítěte a má značný vliv na průběh a výsledky sociální práce s neúplnou rodinou jako celkem. Matky mívají sami po příchodu do azylového domu problém s přivyknutím na nové prostředí, jeho podmínky a pravidla. Stres a psychické problémy, kterými trpí po prožitých událostech, jsou spouštěčem dalších

¹¹⁷ Srov. MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, s. 154.

¹¹⁸ Srov. TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí*, s. 93.

¹¹⁹ Srov. Tamtéž, s. 106.

¹²⁰ Srov. MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*, s. 110.

¹²¹ Srov. GLUMBÍKOVÁ, K. a kolektiv, *Sociální práce a terapie v azylových domech*, *Sociální práce*, 2017, roč. 17, č. 5, s. 46.

¹²² Srov. Tamtéž, s. 42-45.

problematických reakcí, jakými jsou úzkosti, vztek, únava, deprese nebo apatie.¹²³ Stresem pro matky je už samotná skutečnost, že musely službu azylový dům vyhledat, vnímají to jako určitý „pád na dno“, obávají se předsudků a odmítnutí rodiny, přátel, společnosti. Není tak výjimkou, že výchovné přístupy matky k dětem často vykazují značné nedostatky a bývají problematické. Na vině je mnoho faktorů, jakou je nízká intenzita vzájemné vazby mezi matkou a dítětem, nízká úroveň vzdělání matky, její nezralá osobnost se zhoršenou odolností proti stresu, špatná ekonomická situace, nedostačující mravní úroveň matky a s tím spojená nezpůsobilost k tomu být dobrým vzorem pro dítě aj. Kombinace stresu a výše jmenovaných faktorů přispívá ke zhoršení schopnosti zvládat rodičovské kompetence tak, aby byly naplněny základní potřeby dítěte.¹²⁴

Některé matky nejsou schopné zvládnout základní péči o dítě, jakou je hygiena, potřebná zdravotní péče, vhodná strava, oblečení či dodržování denního režimu dle potřeby dítěte. Pokud přicházejí do azylového domu na doporučení OSPOD, nesou si tyto tendence k zanedbávání dítěte ze svého původního prostředí a často i mateřských rodin.¹²⁵ Chování dětí se často s příchodem do azylového domu mění a matky jsou překvapené, že dříve poslušné děti, začínají více zlobit, vzdorovat a nereagují na jejich výchovné snahy. Příčinou může být uvolnění napětí a znovuzískání pocitu bezpečného místa dítěte. Matky si často nechťejí připustit vlastní nedostatky ve výchově a horší chování dětí zdůvodňují vlivem skupinové nápodoby.¹²⁶

Matky nedokážou vhodnými výchovnými přístupy regulovat chování a emoce dětí, stanovovat jim potřebné hranice. Důvodem je také jejich značně narušené sebevědomí, kdy v ukončeném vztahu většinou nebyvaly zvyklé o něčem zásadním rozhodovat a ve výchově dětí byl zpravidla dominantní partner. Děti tak často matku nepřijímají jako rodičovskou autoritu, neposlouchají ji, nemají nastavené hranice a napětí mezi matkou a dítětem se nezdravě stupňuje.¹²⁷

Výchovné problémy jsou často důsledkem problematického citového přijetí dítěte matkou, která si neuvědomuje, že dítě prošlo stejně náročnými situacemi jako ona, soustředí se na své problémy a je citově chladná. Důsledkem bývá silné narušení vztahu matka – dítě, kdy se děti neumí se svým trápením sami vyrovnat, schází jim přiměřený

¹²³ Srov. VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese*, s. 35.

¹²⁴ Srov. MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, s. 90.

¹²⁵ Srov. Tamtéž, s. 143.

¹²⁶ Srov. VÝZKUM KLIENTELY AZYLOVÉHO DOMU ACORUS. *Děti, rodiče a domácí násilí*, s. 57 [online].

¹²⁷ Srov. ŠPATENKOVÁ, N. *Krizová intervence pro praxi*, s. 109.

fyzický kontakt s matkou, její oceňování a povzbuzování, často z její strany naráží na nezájem a „citový chlad.“¹²⁸ V opačném případě se matky na děti nepřiměřeně upínají nebo se jim svěřují se svými problémy, kterým děti nemohou ve svém věku rozumět a jsou pro ně jen další emoční zátěží.¹²⁹

Problémem matek je také zanedbávání vzdělávání svých dětí, často si ze svých původních rodin nesou postoje, že „vzdělání“ není důležité a podle toho k němu přistupují. Nemají dostatečnou vůli a u starších dětí ani autoritu k tomu, aby zajistili pravidelnou školní docházku, mladší děti pak postrádají od matek pomoc s přípravou do školy.¹³⁰ Děti potřebují dostatek příležitostí k sociálním kontaktům jak v rámci užší i širší rodiny, ale také mají přirozenou potřebu navazovat vztahy s vrstevníky a lidmi v místní komunitě.¹³¹

Výchovu a pozitivní přístup k problémovým výchovným situacím s dětmi ztěžuje psychická nepohoda matek. Psychické vyčerpání v důsledku prožitých událostí často zvyšuje jejich potřebu po odpočinku, klidu a vlastního soukromí. Tyto potřeby ale není možné v prostředí azylového domu plně uspokojit, prostory obývaných pokojů nebývají velké, pokud má matka více dětí, mohou být až stísněné, navíc sociální zázemí a kuchyň bývá často sdílené, čímž základní potřeby jakými je například hygiena, příprava jídla probíhají společně s ostatními uživateli.¹³²

Z výzkumu, zabývající se reintegrací matek samoživitelek žijících v azylových domech, vyplývá, že ačkoli matky považují azylový dům jako určitou pomoc v zajištění bezpečí a základních potřeb dětí, nepovažují jej za zcela vhodné prostředí pro výchovu dítěte. Vnímají potřebu svých dětí ve stálém prostředí, jejich touhu po soukromí, „svém koutku“, stálých sociálních vztazích, při opakovaném pobytu si uvědomují, že tímto způsobem bydlení sami „neukazují svým dětem správnou cestu.“ Mnohé matky také vnímají potřebu urovnání vztahu s otcem, kdy si uvědomují, že jejich dětem schází mužský vzor, a že mají právo na oba rodiče.¹³³

¹²⁸ Srov. JELÍNKOVÁ, I.; VAŠUTOVÁ, L. Neviditelní bezdomovci nebo rodina jako celek?, *Sociální služby*, 2017, roč. 19, č. 6-7, s. 38-39.

¹²⁹ Srov. MATOUŠEK, O. *Sociální práce v praxi*, s. 67.

¹³⁰ Srov. BECHYŇOVÁ, V. *Sanace rodin*, s. 39.

¹³¹ Srov. MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny*, s. 132.

¹³² Srov. GLUMBÍKOVÁ, K; GOJOVÁ, A. Vnímané potřeby klientek azylových domů pro ženy a matky s dětmi. *Sociální práce*, 2016, roč. 16, č. 3, s. 32-33.

¹³³ Srov. Tamtéž, s. 28.

3.3 Možnosti výchovného působení na dítě v azylovém domě

Pokud bych měla shrnout výše uvedené poznatky dokladující problematickou, mnohdy až nedostatečnou výchovu dětí matkami v azylových domech, utvrzují mne v přesvědčení, že nezohledňováním těchto problémů v rámci poskytování sociální služby, není možné docílit jejího hlavního cíle a poslání, jakým je příprava matky a dítěte na osamostatnění a návrat do společnosti. Je zřejmé, že některé matky potřebují v rámci pobytu v azylovém domě podporu jejich rodičovské role a posílení chybějících rodičovských kompetencí, včetně kompetencí výchovných. Pro upevnění rodičovské role matka potřebuje pracovat na svém osobnostním růstu, získat zpět sebevědomí a rozvíjet zdravý vztah ke svému dítěti. Zvýšenou pozornost je potřeba věnovat také přímo dětem, reflektovat jejich potřeby a pracovat s nimi v rámci individuálního plánování s matkou, nebo využít jinou formu, například zpracování samostatného individuálního plánu péče o dítě.

Potřeba uceleného přístupu k matce a dítěti, jako uživatelům služby azylové domy je deklarována v několika strategických dokumentech Ministerstva práce a sociálních věcí, podrobněji je pak rozpracována ve výzkumném materiálu pod názvem „Využití kapacit zařízení poskytovatelů pobytových služeb z hlediska řešení potřeb jejich uživatelů“, kde je deklarována potřeba změny v chápání a přístupu k cílové skupině azylového domu pro matku (otce) s dětmi ze současné „*pro matku*“ na potřebnou „*pro rodiče*“. Do popředí zájmu se dostávají právě požadavky na zachování celistvosti rodiny a schopnosti plnění rodičovské odpovědnosti vůči dětem. Tomuto pojetí by pak měl být přizpůsoben celý proces sociální práce.¹³⁴

V následujících kapitolách se proto pokusím nastínit možnosti, jakými může poskytovatel podpořit matku ve výchově dítěte a pak také činnosti a aktivity poskytovatele, jež mohou ovlivnit nebo přispět k dobrému chování samotných dětí přímo.

¹³⁴ Srov. MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Výzkum v oblasti sociální práce 2016* [online].

3.3.1 Podpora matky při výchově dítěte

Podpora matky při výchově dítěte by měla vždy probíhat v souladu s jejími potřebami a cíli v individuálním plánu. Sociální pracovník, který s matkou individuální plán sestavuje, by měl být schopen matce vysvětlit, proč je žádoucí věnovat pozornost také dítěti a jeho potřebám. Individuální plán je vhodné upravovat dle přání a potřeby matky a na jeho změny včas reagovat nabídkou vhodných opatření či aktivit.

V rámci podpory matky při výchově dětí v azylovém domě by bylo vhodné se zaměřit na posilování nebo osvojování základních rodičovských kompetencí. Pro jejich ucelený přehled jsem zvolila výčet kompetencí podle Mgr. Petry Vrtbovské:

a) kompetence k zajištění základní péče o dítě

Matka by měla být vedena k zajištění základních potřeb dítěte, jakými je vhodná strava, čisté oblečení, dostatečná hygiena a dodržování potřebného denního režimu dle věku dítěte, dále také v zajištění pravidelné lékařské péče pro dítě, v případě zdravotních obtíží k vyhledání odborné lékařské pomoci a s tím spojené péče o nemocné dítě. Pro zajištění základních potřeb je nezbytné některým matkám pomáhat při hospodaření s penězi, aby byly schopny zajistit nezbytné suroviny na přípravu stravy nebo nakoupit jiné potřebné věci pro dítě (kojeneckou výživu, oblečení, obuv, hygienické potřeby).

e) kompetence k vedení a výchově dítěte

Při výchovných problémech dětí je vhodné vést matku k přiměřené, ale zároveň důsledné výchově, k nastavování potřebných hranic ve výchově, k používání vhodné komunikace, učit matku vhodně užívat prostředky výchovy – dítě méně trestat, více povzbuzovat a chválit, ovládat vlastní negativní emoce a vést ji k uvědomění, že klíčové pro výchovu je být dítěti dobrým vzorem. Matka by měla být vedena ve výchově k trpělivosti a schopnosti komunikace o problémech s dítětem samotným, pracovníky azylového domu nebo orgánu sociálně právní ochrany dětí, pokud je třeba, využít pomoc pedagogicko-psychologické poradny, střediska výchovné péče a jiných služeb.¹³⁵

¹³⁵Srov. VRTBOVSKÁ, P., Moderní pojetí sociální práce s rodinami a dětmi v obtížné rodinné situaci, *Sociální práce*, 2006, roč. 1, č. 1, s. 40.

c) kompetence vztahové

Pro posílení kladného vzájemného vztahu je potřeba vést matku ke kladnému hodnocení dítěte, nabízet společné aktivity, které podporují jejich vzájemnou spolupráci, umožňují spoluprožívání a zlepšují kvalitu jejich vztahu. Vést matku k adekvátnímu fyzickému kontaktu s dítětem, dostatečnému chválení a povzbuzování a celkově vřelému projevu směrem k dítěti. Snažit se vysvětlit matce příčiny vzájemného nedorozumění s dítětem, vést ji k pochopení možných problémů dítěte, které se mohou projevovat i nevhodným chováním. Jako velký prostor k prohlubování vzájemného vztahu matky a dítěte lze vnímat volný čas, matka by měla být vedena k smysluplnému trávení volného času s dítětem, k uvědomění si důležitosti a potřeby intenzivního prožitku s dítětem.

d) kompetence ke vzdělávání a rozvoji dítěte

Matce by měla být vštěpována a vysvětlována potřeba věnovat pozornost vzdělávání dítěte, zejména s ohledem na jeho budoucnost a možné uplatnění v životě. Vést matku neprodleně k zajištění pravidelné školní docházky svých dětí a celkovému dodržování potřebné pravidelnosti v denním režimu s ohledem na jejich školní povinnosti, k pochopení nezbytné pomoci mladším dětem s domácími úkoly a celkovou přípravou do školy. Naučit matku předcházet špatným školním výsledkům, jednak pravidelnou kontrolou prospěchu dítěte, průběžnou přípravou nebo doučováním na problémové předměty. V neposlední řadě posilovat schopnost matky komunikovat s učiteli a aktivně reagovat na vzdělávací nebo výchovné problémy ve škole.

e) kompetence k zajištění bezpečí a stability dítěte

Matka by měla být vedena k adekvátní kontrole pohybu svých dětí, u mladších dětí k neustálému dohledu pro nebezpečí úrazu, u školních dětí nejčastěji k doprovázení do školy a zpět. Matka by měla být také upozorňována na možná rizika spojená s nevhodným trávením volného času dětí a nabádána k včasné prevenci, nejlépe zajištěním vhodné zájmové činnosti nebo alespoň nastavením jasných pravidel pobytu venku. Zajištěním stabilního zázemí je myšlena podpora matky v utváření dostatečně stabilního vztahu s dítětem, zároveň ale také její aktivizace ke znovunavázání kontaktů s širší rodinou nebo otcem dítěte.¹³⁶

¹³⁶Srov. VRTBOVSKÁ, P., Moderní pojetí sociální práce s rodinami a dětmi v obtížné rodinné situaci, *Sociální práce*, 2006, roč. 1, č. 1, s. 41-42.

Výše uvedenou podporu a aktivizaci matky lze poskytovat jak formou individuální práce s matkou a dítětem, tak skupinovými aktivitami v rámci zařízení. Z jednotlivých metod sociální práce je pro práci s matkou a dítětem vhodná případová práce, rozhovor, poradenství nebo mediace, pro práci se skupinou různé skupinové aktivity a terapie, vhodným nástrojem pro rozvoj vztahových kompetencí matky je videotrénink interakcí. V rámci všech podpůrných aktivit je potřeba dbát na společné zapojení matek i dětí, zohledňovat jejich nápady a náměty pro další činnosti, umožnit jim co nejvíce participovat na dění v azylovém domě.

Kromě rozvoje a posilování rodičovských kompetencí je vhodné, aby disponoval azylový dům aktuální nabídkou lékařů, školních zařízení, institucí pro výchovné problémy u dětí, a dostupných volnočasových zařízení pro děti různého věku. Za výhodu lze považovat, pokud má azylový dům navázanou s těmito organizacemi užší spolupráci, která umožní reagovat na akutní potřeby matek včas.

3.3.2 Možnosti poskytovatele v přímém výchovném působení na děti v azylovém domě

Zvýšená péče a podpora dětem přicházejících do azylového domu by měla být nezbytnou součástí poskytování sociální služby, pokud má být proces sociální pomoci komplexní a účinný. Jak už bylo popisováno v kapitole o pobytu dětí, přicházejí do azylového domu s kombinací mnoha problémů, které jim neumožňují potřebný rozvoj a narušují kvalitu jejich života. Ty zásadní jsou spojené s nedostatečným fungováním matky jako rodiče a jejich zlepšení lze docílit pouze intenzivní podporou a aktivizací matky samotné.

Přes veškerou péči, která je podpoře matky věnována, nenastává změna jejich postojů a chování k dítěti ze dne na den, je to velmi individuální a často dlouhodobý proces. Proto považuji za vhodné, aby se pracovníci azylového domu věnovali také přímo dětem, které s matkami tráví svůj volný čas.

Pro nastavení pomoci a možnou realizaci přímé výchovné práce s dětmi je potřeba vytvořit v azylovém domě vhodné podmínky – prostorové, personální, časové. Zde narážíme již v počátku na problém v možném zajištění přímé práce s dětmi. Azylový dům je při svém personálním zajištění limitován finančními prostředky od zřizovatele, které zpravidla dostačují na nezbytné personální zajištění, odpovídající minimální počtu pracovníků přímé péče na danou kapacitu klientek.

Pokud se tedy výchovnou prací s dětmi zabývá stávající personál azylového domu, bývá to často nad rámec jeho pracovních povinností a zejména mimo jeho kvalifikaci. Problém personální nesystémovosti a kumulace pracovních pozic je řešen napříč různými strategickými dokumenty MPSV, konkrétně pak ve Strategii sociálního začleňování, která považuje „*zpřístupnění potřebných pracovních pozic v rámci sociálních služeb*“ za nutné řešení současného stavu.¹³⁷

Své uplatnění v azylových domech pro matky s dětmi by mohli najít pedagogičtí pracovníci, především pak pedagogové volného času nebo vychovatelé, kteří mají určité předpoklady pro práci ve specifickém prostředí, jakým jsou azylové domy. Předně se orientují v potřebách různých věkových kategorií, mají znalosti jejich tělesného a duševního vývoje, které jim následně umožňují volit vhodné a přiměřené aktivity, jsou schopni improvizovat v různém prostředí a přizpůsobovat aktivity momentální situaci.¹³⁸

Pedagogický pracovník by svým cílevědomým a záměrných výchovným působením mohl výrazně přispět k osvojování chybějících volnočasových kompetencí dětí i matek. Odborným nastavením dílčích i specifických cílů činností a volbou vhodných pedagogických prostředků by rozvíjel schopnosti a dovednosti dětí, vedl je ke vzdělávání, prostřednictvím úspěchů v jednotlivých činnostech jim umožnil seberealizaci a pozitivní sebehodnocení.¹³⁹

Pro možnou konkretizaci uplatnění pedagogického pracovníka v azylovém domě nyní popíši možné aktivity pro předškolní a mladší školní věk dětí, které odpovídají potřebám daného věku:

Předškolním dětem ve věku od 2 do 5 let, které nemusí povinně navštěvovat předškolní vzdělávání a zůstávají s matkou celý den v azylovém domě, je vhodné nabídnout pravidelné dopolední aktivity, jako určitou alternativu předškolního vzdělávání, které by je všestranně rozvíjely a starší předškolní děti také hravou formou připravovaly na školní docházku. Při přípravě plánu činností je možné vycházet z rámcového vzdělávacího programu pro předškolní vzdělávání, zároveň je ale potřeba přihlížet k individuálním potřebám dětí. Předškolní děti potřebují dostatek prostoru ke spontánnímu pohybu, vhodné jsou vycházky, návštěvy hřišť. Rozvoj fantazie, tvořivosti

¹³⁷ MINISTERSTVO PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. *Strategie sociálního začleňování 2014-2020*, s. 27 [online].

¹³⁸ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*, s. 84.

¹³⁹ Srov. HÁJEK, B. *Pedagogické ovlivňování volného času*, s. 72.

a jemné motoriky lze podpořit nabízením různých výtvarných aktivit, jakými je kresba, malování, práce s pískem, modelovací hmotou.

Vhodný je také individuální nácvik činnosti, která působí dítěti problém – oblékání, zavazování tkaniček, hygiena, logopedická cvičení. Předškolní děti obecně ještě neudrží dlouho pozornost, je proto vhodné jednotlivé činnosti střídat a zařazovat odpočinek. Za základ výchovně vzdělávací práce s předškolními dětmi v azylových domech považují hru, která má velký potenciál děti v daném věku všestranně rozvíjet, umožňuje jim prožívat radost, vzrušení, poznávat nové věci a zároveň si osvojovat správné modely chování. V azylovém domě může být hra významným prostředkem pro posílení citové vazby k matce nebo navázání kontaktu s vrstevníky. Pro děti, které požíly traumatický zážitek, je navíc velmi vhodná pro zmírnění napětí a dává jim prostor k vyrovnání se s nepříjemnou událostí. Odpolední program už by měl být spíše koncipován tak, aby se ho mohly účastnit také matky a strávily společný čas s dětmi, které byly na samostatném dopoledním programu nebo v mateřské škole.

Pro návrh volnočasových aktivit pro děti mladšího školního věku se budu držet výčtu J. Pávkové, která je rozděluje na činnosti odpočinkové a rekreační, zájmové, veřejně prospěšné, přípravu na vyučování a samoobslužné.

Odpočinkové a rekreační činnosti poskytují dětem možnost odstranění únavy z koncentrace na vyučování. K odpočinku by měl pedagog vybírat fyzicky nenáročné činnosti, například drobné výtvarné aktivity, poslech hudby, četbu, sledování vhodného pořadu v televizi apod., rekreačními činnostmi mohou být různé pohybové hry, hudební pohybové činnosti, tematické vycházky, cvičení pro správné držení těla, drobné zahradní práce, návštěva dětských hřišť a jiné.

Zájmové činnosti jsou v mladším školním věku spíše povrchního a krátkodobého rázu, představy o budoucích zájmech se teprve utváří, k čemuž dítě potřebuje podnětné prostředí a vhodnou motivaci rodiče nebo pedagoga. Pedagogický pracovník může v tomto sehrát důležitou roli, jednak přípravou různorodých aktivit, při kterých je možné vypořádat konkrétní zájem či talent dítěte a motivovat jej i jeho matku k rozvoji a prohlubování tohoto zájmu, například pravidelnou návštěvou zájmového kroužku. Velký vliv má také osobní vzor pedagoga, pokud dokáže prezentovat lákavou formou svůj vlastní zájem, své hobby, je to pro děti významná motivace.

Při veřejně prospěšných činnostech mají děti možnost podílet se na činnostech, které přináší užitek nebo radost konkrétní osobě nebo skupině osob, v případě mladších

školních dětí jsou vhodné činnosti pro osobu blízkou, například výroba dárku pro matku či kamaráda, pomoc mladší skupině dětí v zařízení, výzdoba společných prostor, příprava kulturního pásma pro matky.

Přípravu žáků na vyučování lze v rámci pedagogického působení realizovat individuální pomocí s přípravou na konkrétní předmět, nácvikem přípravy na vyučování za přítomnosti matky, pravidelným kroužkem doučování, ale také nabízením vhodných didaktických her, díky kterým mají děti si možnost opakovat, prohlubovat a rozšiřovat své znalosti. Vhodné jsou například stolní hry, ale také tematické vycházky po okolí, návštěva kulturních zařízení (muzea, divadla, knihovny).

V neposlední řadě je velmi potřebné vést děti v azylových domech k samostatnosti v péči o sama sebe, své osobní věci, aby si dokázali vhodnou formou vyřídit některé osobní záležitosti, uměli vystupovat ve společnosti a upevňovaly si tyto důležité návyky do budoucna. Do této významné skupiny spadá celá řada různých návyků a schopností, od návyků osobní hygieny až po schopnost přiměřeného prosazování. Vedení pedagoga k dodržování a upevňování potřebných návyků nebo zlepšování potřebných schopností musí být prováděno soustavným opakováním, ale zároveň citlivým přístupem ke každému jednotlivému dítěti. Určitou výhodou v azylovém domě je možnost úzké spolupráce s matkou za účelem nácviku konkrétní potřeby dítěte. Upevňování návyku je možné podpořit také vhodnou situační hrou, kolektivním stolováním, četbou vhodné literatury.¹⁴⁰

Tento výčet možných aktivit a činností jsem zaměřila na konkrétní věkovou skupinu dětí – předškolního a mladšího školního věku. Do azylového domu ale děti v průběhu roku stále přicházejí a odcházejí a jejich věková struktura je spíše smíšená, je proto nutné tuto skutečnost při pedagogické práci v zařízení neustále zohledňovat. Vzhledem k možným specifickým potížím některých dětí je také nezbytný individuální přístup se zachováním prvku dobrovolnosti a možnosti seberealizace každého dítěte. Pedagog by měl mít snahu navázat s dětmi neformální komunikaci, získat jejich důvěru, která mu umožní poznat jejich osobní vlastnosti, naučené vzory chování, předchozí zkušenosti a také momentální rozpoložení. Z těchto poznatků by pak měl následně vycházet při plánování činnosti a využívat je zejména při motivaci.¹⁴¹

Aktivita i činnosti by měly rovněž splňovat základní pedagogické zásady, jakými je názornost, soustavnost a pozitivní hodnocení, měly by být pro děti přitažlivé, co do

¹⁴⁰ Srov. PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*, s. 64.

¹⁴¹ Srov. HÁJEK, B. *Nástin metodiky vedení zájmové činnosti*, s. 31.

obsahu, metod i forem práce, s možností různého zaměření – k uvolnění napětí, k odpočinku a podobně.¹⁴²

Dle potřeby zařízení a kapacitě pedagogického pracovníka mohou mít činnosti různou organizační formu, mohou probíhat individuálně, ve skupinách dle věku, zájmů a potřeb, pod přímým vedením pedagogického pracovníka, nebo spontánně, kdy probíhají ve vhodném prostředí (herna, zahrada) a pedagog jejich průběh ovlivňuje nepřímo – odborným dohledem, motivací, zajištěním pomůcek a bezpečnosti.¹⁴³

Činnosti mohou být pravidelné (výtvarný, sportovní, doučovací kroužek) nebo jednorázové v podobě výletů, návštěv kulturních akcí (divadlo, kino) či jiných příležitostí v průběhu roku. Velmi prospěšné je navázat spolupráci s organizacemi, které nabízí cenově výhodné volnočasové aktivity pro děti, například nízkoprahová denní centra, dětská centra, dětské kluby a motivovat děti i matky k jejich pravidelnému využívání. Dětem je tak umožněno opustit stigmatizované prostředí, být častěji v kontaktu například se spolužáky nebo vrstevníky, čímž snáze dochází k jejich sociálnímu začlenění.

Pro pedagogickou práci by měly být v azylovém domě vytvořeny odpovídající prostorové a materiální podmínky v podobě vnitřního i venkovního zázemí (herna, společenská místnost, zabezpečená zahrada), s potřebným vybavením - hry, stavebnice, výtvarné potřeby, knihy, sportovní náradí, aj. vše s ohledem na jejich využití různými věkovými skupinami dětí.

Na aktivity a činnosti pro děti by měl být umožněn přístup také jejich matkám, kterým přítomnost nebo přímé zapojení do činnosti umožňuje rozvinout vlastní schopnosti a dovednosti, rozšiřuje jejich znalost možností trávení volného času. Zároveň jim dává možnost vidět své děti v nových situacích, díky kterým si mohou uvědomit jejich silné stránky, zažívat s nimi úspěch nebo je povzbudit při neúspěchu. Společné prožívání je pro ně vhodným prostředkem k prohlubování jejich vzájemného vztahu.

3.3.3 Příklady dobré praxe

Pro názornost a ucelenější pohled do problematiky jsem oslovila a osobně navštívila dva poskytovatele služby azylové domy, působící v jihočeském kraji, kteří se z mého pohledu snaží zahrnout do procesu poskytování sociální služby také výchovnou práci

¹⁴² Srov. HÁJEK, B. *Pedagogické ovlivňování volného času*, s. 76.

¹⁴³ Srov. HÁJEK, B. *Nástin metodiky vedení zájmové činnosti*, s. 41.

s dětmi, a domnívám se, že se jim to v rámci stávajících možností, daří. Odpovědi, získané na základě osobního rozhovoru se sociálními pracovníky služby jsem strukturovala do dvou částí:

- I. Stávající podpora matek při výchově dětí a přímá výchovná práce s dětmi v azylovém domě.
- II. Spokojenost se současným stavem, překážky bránící výchovné práci v azylovém domě a možné návrhy na zlepšení výchovné práce v rámci zařízení do budoucna.

3.3.3.1 Charitní domov sv. Dominika Savia Prachatice

I. část

Práce s každou matkou i dítětem vychází z individuálního plánu, který s matkou v našem zařízení vypracovává klíčový pracovník. Nejprve mapujeme aktuální potřeby dítěte, v rámci jeho aktualizace se pak zaměřujeme na další potřebnou výchovnou činnost. U většiny matek, které přicházejí z nevyhovujícího prostředí a často na doporučení místního orgánu sociálně právní ochrany dětí, je potřeba se nejdříve zaměřit na podporu zajištění základní péče o dítě. Pomáháme matce se zajištěním surovin pro vhodnou stravu (potravinová banka), oblečením, hygienickými potřebami. Dbáme a vedeme matku k dodržování pravidelného denního režimu, které její dítě potřebuje a k poskytování pravidelné a hodnotné stravy dítěti.

Matky a jejich děti často nemají zažité hygienické návyky, proto vedeme každodenní rozhovory na toto téma, snažíme se jejich letité návyky upravit, vedeme je k pravidelnosti a samostatnosti při dodržování hygienických úkonů. Pokud nemá dítě v místě služby praktického lékaře, jsme schopni zprostředkovat péči námi nasmlouvaným lékařem, při potřebě odborné lékařské pomoci se snažíme předat matce kontakty, případně se sami pokoušíme lékaře oslovit.

Problematické výchovné působení si matky často přináší z původních rodin, je mnohdy velmi obtížné tyto vzorce změnit.

Častým jevem je nervózní matka = nervózní dítě. V těchto případech, pokud má matka zájem, na svém chování něco měnit, je to o dlouhodobém individuálním přístupu k matce. Nejprve je potřeba s matkou navázat určitý vztah, aby postupně dokázala připustit potřebu změny výchovy a byla ochotna přehodnotit své postoje ve výchově. Je to většinou dlouhodobý proces a změny přicházejí v podobě drobných úspěchů, za které

matku chválíme a motivujeme ji k dalším změnám. Velmi pomáhá, pokud matka sama vidí, že se změnou jejího výchovného přístupu nastala také příznivá změna v chování dítěte. Důležitá je v tomto směru také nápodoba, kdy matka někdy přebírá vhodnější prostředky výchovy zcela spontánně, od jiných matek v zařízení.

Matka je v průběhu celého pobytu vedena k projevování zájmu o děti (jak se měly ve škole, co je trápí nebo těší), k dostatečnému fyzickému kontaktu (hlazení, chování) a zejména k trávení společného volného času. Snažíme se nabízet matce a dětem širokou škálu aktivit a činností, které mají za cíl motivovat a vést matku k uvědomění, že trávit volný čas se svými dětmi, je důležité a obohacující.

Rovněž klademe velký důraz na pomoc při vzdělávání dítěte, pomáháme se školní přípravou, společným nácvikem se snažíme docílit samostatnosti matky v přípravě a kontrole školních povinností dítěte. Pokud je třeba, vysvětlujeme látku, zprostředkováváme doučování dobrovolníky. Aktivně vedeme matku ke komunikaci se školou, pokud je třeba, zajišťujeme doprovod a pomáháme navázat první kontakt s vyučujícím.

Nejčastěji používané metody práce s matkou jsou pravidelné *individuální rozhovory*, kdy řešíme výchovné problémy dětí v zařízení i škole, podporujeme matku v případě nedostatečné autority (problém zejména starších dětí), společně hledáme varianty vhodného trávení volného času dětí. Dále využíváme *nácvik činností*, které jsou nezbytné pro zajištění dobré péče o dítě – koupání, příprava jídla, školní příprava, dostatečný úklid obývaných prostor aj. Při *poradenství* řešíme zejména potřebné dokumenty pro vyplácení dávek hmotné nouze, sociální podpory, pomáháme matce hospodařit s penězi, sháníme školské zařízení pro děti, lékaře, při výchovných problémech navazujeme kontakt s pedagogicko-psychologickou poradnou nebo střediskem výchovné péče, jednáme s institucemi dle potřeb matek. Pravidelně probíhá také *komunitní setkání*, kde mají matky prostor vyjádřit se k fungování zařízení, mohou se vyjádřit k chování svých dětí, sdělit i ostatním, co se jim povedlo, co by chtěly změnit, navrhnout vlastní nápady na aktivity v zařízení.

Pro efektivnější pomoc matce s výchovou dětí, využíváme také vlastní *pozorování* dětí při kontaktu s matkou, ale také vrstevníky. Jako pravidelně aktivity nabízí azylový dům sportovní kroužek pro děti, kurz vaření a pečení, společné čtení, kurz správného hospodaření, duchovní program, cvičení zumbly, kreativní odpoledne, minikurz komunikačních dovedností, kurz práce na PC, doučování dětí (za přítomnosti matek).

Během roku připravují pracovníci azylového domu ve spolupráci s dobrovolníky řadu jednorázových akcí, které vychází z tematického ročního plánu aktivit a váží se ke konkrétnímu ročnímu období, duchovnímu či jinému svátku. Paleta nabízených činností je velmi pestrá a všechny akce jsou koncipovány tak, aby se účastnily děti i jejich matky. V loňském roce to byl například maškarní ples, lampionový průvod, pálení čarodějnic, vítání léta, loučení s prázdninami, stezka odvahy, 7 dní stvoření, vysněné prázdniny, melounové léto aj. Rovněž jsou připravovány besedy na zajímavá témata, spojená s výchovou dětí nebo hledání zaměstnání, v loňském roce například na téma prevence šikany, finanční gramotnost, jak zvládnout pracovní pohovor, a jiné.

II. část

Pracovníci považují míru výchovného působení na děti prostřednictvím matek a také přímou práci s dětmi v zařízení za dostačující. Energii jim nejčastěji ubírá neochota matek zapojit se do připravovaných aktivit a také nedostatek finančních prostředků na volnočasové aktivity mimo azylový dům. Rády by hlavně dětem zpestřily pobyt o zážitky ze společných výletů a matkám ukázaly další možnosti k trávení času s dětmi, ale na tyto účely mají velmi omezené finanční prostředky, které pokryjí zpravidla jen dopravu. Navštěvují tedy akce a místa, kde mají poskytnuty volné vstupenky (např. cirkus nebo ZOO Hluboká). Do budoucna by uvítaly zohlednění pobytu dětí v zařízení ze strany zřizovatele a uvolnění na volnočasové aktivity více finančních prostředků. Negativně také vnímají nárůst administrativy, která jim ubírá potřebný čas na nejvíce potřebnou individuální práci s matkami i dětmi.

3.3.3.2 Azylový dům Strakonice

I. část

Po příchodu matky s dítětem do azylového domu umožňujeme oběma nejprve aklimatizaci na nové prostředí. Matka získává čas k odpočinku, k ujasnění svých problémů a může si postupně utřídit své priority do individuálního plánu. Podporu matky ve výchově dítěte zahrnujeme vždy do individuálního plánování s matkou. Při jeho sestavování vycházíme z vlastních požadavků matky na změnu či zlepšení svých rodičovských kompetencí, rovněž se snažíme matce sdělit svůj pohled a možná řešení, při problémovém chování dítěte, pokud vyzorujeme nedostatečnou péči o dítě nebo chladný přístup ze strany matky a podobně.

Pokud matka přichází ze sociálně vyloučeného prostředí a jsme na tuto skutečnosti upozorněni orgánem sociálně právní ochrany dětí, snažíme se věnovat zvýšenou pozornost základní péči o dítě, napomáháme při péči o malé děti, matce vysvětlujeme a názornou ukázkou učíme, jak se o dítě starat. Pomáháme ve spolupráci s charitou zajistit matce potřebné hygienické potřeby, využíváme dotační projekt na zajištění kojenecké výživy a jednorázových plen. Průběžně sledujeme a s matkou konzultujeme zdravotní stav dětí, pokud je třeba, dohlížíme na zajištění lékaře pro dítě.

V rámci posilování výchovných kompetencí matky se snažíme ji podporovat a používat vhodné výchovné prostředky při nastavování pravidel a mantinelů dítěti. V případě vyhrocených výchovných situací, kdy jsou dítě i matka rozrušeni, emočně reagují, se snažíme matku i dítě zklidnit a následně situaci v klidu rozebrat. Společně pak hledáme řešení, jak konfliktům předcházet, jak zvládat své emoce a správně komunikovat. Vysvětlujeme matce, jak je důležité věnovat se dítěti, nácvikem zkoušíme správnou a vstřícnou komunikaci. Pokud na matku dítě mluví, vedeme ji k tomu, aby ho poslouchala a reagovala, nedívala se na televizi nebo do mobilního telefonu. Stejně tak vedeme děti k ohleduplnosti vůči matce, aby se uměly ztišit, neskákat do řeči, pokud matka něco vyřizuje nebo telefonuje s úřadem apod. Snažíme se vštípit matce, že dítě se nejvíce učí nápodobou, to znamená, že pokud bude naslouchat ona dítěti, bude dítě stejně fungovat vůči ní.

Matky soustavně vedeme k adekvátnímu fyzickému kontaktu (objetí, přitulení, pohlázení). Na podporu citové vřelosti využíváme léty ověřenou metodu společného čtení, kdy následně rozebíráme příběh, charakterové vlastnosti postav a symbolů. Pointa příběhu podporuje pochopení problému a jejich mnohdy snadného řešení a velmi prohlubuje citový vztah matka x dítě, ale i běžné a kamarádké vazby. Matky nabádáme k častému chválení dětí, poukazování na dílčí úspěchy a podporování dětí v tom, co je baví.

V rámci školní a předškolní docházky učíme matky komunikovat s dětmi po návratu ze školy, zajímat se o to, co dělaly ve škole a školce, jak se měly, co zažily, co se jim líbilo nebo naopak nelíbilo. Matky mohou požádat o pomoc při plnění domácích úkolů, pokud pomáháme, vždy je matka přítomna, celkově vedeme matku k projevení opravdového zájmu o vzdělání dítěte. Při nezdarech ve škole pomáháme s doučováním látky, vedeme dítě k sebereflexi, aby dokázalo přemýšlet o tom, co mohlo samo udělat a neudělalo pro lepší výsledky. V rámci školní připravenosti pravidelně nabízíme dětem

i matkám kroužek na zlepšení jemné motoriky a přípravu dítěte k zápisu do školy, společně trénujeme logopedická cvičení, která mají děti doporučeny odborníkem.

Schopnosti a dovednosti dětí podporujeme prostřednictvím různých her, soutěží, společného tvoření. Při aktivitách mají děti i matky možnost učit se komunikovat, soutěžit každý za sebe, ale také v kolektivu. Hry a soutěže využíváme zároveň jako osvětu, například sbírání a třídění odpadků, úklid zahrady. Některé hry realizujeme v rámci širšího okolí, kdy zveme i místní děti, čímž mají děti ze zařízení možnost navázat také jiné sociální kontakty, zároveň se tím boří často uměle vytvořené bariéry mezi „normálními“ a „azylovými“ dětmi.

Volnočasové aktivity jsou realizovány v průběhu celého roku, často souvisí s aktuálně probíhajícím ročním obdobím, pravidelně pořádáme různé aktivity a činnosti na vánoce, velikonoce, pálení čarodějnic, den matek, den dětí, prázdniny, maškarní rej.

Děti od 12 let mohou a tuto možno často využívají, navštěvovat nízkoprahové zařízení ve Strakonících (Cross). Navštěvujeme také cirkus, pouť, loutkové divadlo a jiné akce, kde nám vyjdou vstříc a jsou aktivity zdarma.

II. část

Se současným modelem výchovné práce s matkou a dítětem v zařízení jsme spokojeni. Samozřejmě, pokud bychom měli k dispozici větší finanční prostředky na volnočasové aktivity či dovybavení materiálního zázemí pro děti, pracovalo by se nám snadněji. Pozitivně bychom také přivítali možnost zaměstnat v azylovém domě pedagogického pracovníka, který by se mohl věnovat pouze dětem, měl by dostatečný čas a kvalifikaci na přípravu a realizaci aktivit, které by lépe rozvíjely schopnosti a dovednosti dětí, podporovaly jejich vzdělání a umožnili jim trávit smysluplný čas se svou matkou.

Jako pedagog by uměl pravděpodobně lépe pracovat s motivací matek a rovněž skutečnost, že by nemusel s matkou řešit jiné „nepopulární“ záležitosti (vyřizování dávek, nedostatečná péče o dítě), by mohla vést k tomu, že bude matkou lépe akceptován. V některých případech se ukazuje, že kumulace funkce sociálního pracovníka a výchovně-pedagogické činnosti není příliš vhodná.

3.3.4 Shrnutí

Z praktických poznatků a informací pracovníků přímé péče, které jsem měla možnost během návštěv v azylových domech získat, mohu konstatovat, že některé jednoznačně

potvrzují uvedené teoretické poznatky v oblasti sociální práce. Ukazuje se, že pro dosažení požadovaných výsledků v rámci sociální práce s matkou nelze dítě opomíjet. Pokud má problém matka, odráží se to v jejím problematickém přístupu k dítěti a stejně tomu je i naopak. Tato propojenost je zcela přirozená a jedině v uceleném přístupu spatřují pracovníci služby cestu k dostatečné pomoci a přípravě matek a dětí na jejich samostatné fungování. Pro nastavení odpovídajícího systému ucelené podpory jim ale schází zejména finanční prostředky na personální zajištění, materiální vybavení a volnočasové aktivity pro děti.

Pokud mají pracovníci snahu nabídnout klientkám a jejich dětem služby nad rámec legislativně vymezených základních činností, musí často spoléhat na prostředky z darů nebo sponzoringu a využívat pomoci dobrovolníků. Za přínos by pracovníci považovali odpovídající legislativní podporu, která by umožnila dostatečné financování činností spojených s podporou matky i dítěte a zajistila kvalifikovaný personál pro práci s dětmi, nejlépe pedagogického pracovníka.

Přes všechny zmíněné překážky je viditelná snaha pracovníků zařízení nenechávat matky a jejich děti v azylových domech pobývat bezprizorně. Vzhledem k omezeným personálním možnostem zařízení je většina aktivit a činností zaměřena spíše na podporu matky a jejich rodičovských kompetencí, časté jsou kurzy vaření, nácvik péče o dítě a domácích prací, kurzy počítačové a finanční gramotnosti, nácvik školní přípravy s dětmi, a jiné.

Na přímou výchovnou práci s dětmi tolik prostoru nezbývá, aktivity určené přímo dětem jsou spíše odpočinkové a relaxační, častěji nárazové než pravidelné. Problematické je zejména nastavit pravidelnou dopolední činnost s dětmi, které ještě nenavštěvují školní zařízení a mají mladší sourozence, čímž se jim matky nemohou dostatečně věnovat. Pokud se v minulosti některé azylové domy pokoušely založit dětskou skupinu a zaměstnat pedagogického pracovníka, nepodařilo se jim provoz z finančních důvodů udržet.

Praxe je ale zároveň k některým teoretickým přístupům méně optimistická. Pokud teorie vychází z možné změny nebo osvojení některých rodičovských kompetencí matky, pracovníci jsou v tomto směru velmi opatrní, někdy až skeptičtí. Jejich každodenní práce je spíše utvrzuje v poznání, že změna naučených vzorů chování matek, které si přináší z původních rodin, je velmi omezená. Špatné rodičovské vzory z původní rodiny mají natolik silný vliv na jejich chování, že je i přes intenzivní práci s matkou těžké je překonat. Matky nemají schopnost sebereflexe a nechápou, proč by

měly své chování a přístupy měnit. V důsledku toho pak veškeré motivační metody selhávají, protože matky je spíše než pomoc vnímají jako nutné zlo. Pokud se přístupy matek v průběhu pobytu nedaří měnit a dětem se tak potřebná pozornost a péče nedostává, je pro pracovníky velmi těžké najít míru toho, jak dalece s dětmi pracovat, aby právě nebyla suplována úloha a péče matky.

V obou azylových domech se také potvrdilo mé přesvědčení, že sociální práce je zejména o lidech, lidském přístupu a vzájemném vztahu pracovníka a klienta. Bez těchto základních atributů nelze v sociální službě téměř ničeho dosáhnout.

Závěr

V úvodu mé práce jsem se zaměřila na výchovu dítěte, zejména pak na roli matky, která zůstává s dítětem z různých příčin na výchovu sama. Zamýšlela jsem se nad jejími možnostmi a zároveň limity v péči o děti. Vzhledem k tomu, že hlavním tématem práce byla výchovná péče o děti vycházející z konkrétních vývojových potřeb dětí, zúžila jsem věkovou skupinu dětí na předškolní věk a mladší školní věk. V kontextu celé práce jsem tedy vycházela a pracovala s požadavky a potřebami těchto věkových skupin.

Ve druhé části jsem představila sociální službu azylové domy, konkrétněji pak azylové domy pro matky s dětmi, jejímž úkolem je poskytnout matkám, pokud se ocitnou v krizové situaci, ubytování a také další potřebnou péči. Podrobněji jsem se zabývala důvody, pro které matky s dětmi přicházejí do azylových domů a průběhem poskytování sociální služby jako takové. Snažila jsem se nejprve zachytit teoretická východiska pro poskytování služby, jak je určuje stát v podobě legislativního vymezení a zjistit, do jaké míry je v nich reflektována potřeba výchovné péče o děti přicházejících do azylových domů. Domnívám se, že současné nastavení služby odpovídá původnímu konceptu, kdy se počítalo s krátkým pobytem a určitou prostupností do navazujících sociálních služeb. Tento model dnes ale není funkční, matky s dětmi využívají službu dlouhodobě, případně ji střídají s jinými typy nevyhovujícího bydlení.

Mé domněnky se potvrdily při zpracování další kapitoly, kdy jsem se pokusila zmapovat a popsat hlavní problematická úskalí pobytu dětí v azylových domech, od jejich nelehké adaptace po nedostatečnou výchovu ze strany matek. Došla jsem k závěru, že péče azylových domů, omezena rámcem základních činností, je v případě azylových domů pro matky s dětmi nedostačující a nemůže připravit matku a dítě na „vystoupení“ ze služby a návrat do normálního života. Většina matek, které přicházejí do azylového domu, potřebuje značnou podporu a pomoc pro zvládnutí rodičovské role, nesou si špatné vzory chování ze svých původních rodin a znevýhodněného prostředí. To vše negativně ovlivňuje výchovu dětí a jejich další samostatné fungování v životě.

Některé azylové domy tuto zvýšenou potřebu péče o matku a dítě vnímají a snaží se nad rámec svých základních činností s matkou a dítětem pracovat. Využívají k tomu stávající individuální plánování a vhodné sociální i pedagogicko-výchovné metody. Pro kvalitní podporu jim ale často schází personál a finanční prostředky od zřizovatele, který financuje pouze pracovníky a aktivity v rozsahu základních služeb. Je tedy plně na

poskytovateli a stávajících pracovnících, jakým způsobem, nebo zdali vůbec, se bude podporou matky nebo přímou výchovnou činností s dítětem zabývat. Jako dobrý příklad péče a podpory matky ve výchově dítěte a přímé práce s dítětem jsem vybrala dva konkrétní azylové domy, které se v rámci svých možností snaží tyto potřeby uspokojovat. Teoretické poznatky a návštěva obou azylových domů mne utvrdily v přesvědčení, že bez ucelené péče a podpory matky a dítěte, jako klientů azylového domu, není možné dosáhnout cíle a poslání této sociální služby.

Za pozitivní lze považovat skutečnost, že některé azylové domy tuto potřebu sami vnímají a snaží se k tomuto novému pojetí hledat možné cesty a přístupy, přesto nejsou schopni bez podpory zřizovatele zajistit vše v optimální míře. Domnívám se tedy, že není možné spoléhat pouze na uvědomění, akceschopnost poskytovatele nebo odhodlání stávajících pracovníků. Záruku a srovnatelnost kvality v poskytování služby by měl zcela jistě zaručit stát svou intervencí v podobě legislativních úprav týkajících se nastavení služby.

Seznam použitých zdrojů

Literatura

BECHYŇOVÁ, V. *Sanace rodiny: sociální práce s dysfunkčními rodinami*. 1.vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-392-5.

BUDINOVÁ, A. *Rizika chudoby žen postižených domácím násilím a jejich děti*. Praha: Profem, 2012. ISBN 978-80-904564-2-6.

ČÁP, J. *Psychologie pro učitele*. 2.vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-273-7.

ČÁMSKÝ, P.; SEMBDNER, J.; KRUTILOVÁ, D. *Sociální služby v ČR v teorii a praxi*, 1.vyd. Praha: Portál 2011. ISBN 978-80-262-0027-7.

DUNOVSKÝ, J. a kol. *Sociální pediatrie, vybrané kapitoly*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, 1999. ISBN 80-7169-254-9.

GILLERNOVÁ, I. *Psychologické aspekty změn v české společnosti: člověk na přelomu tisíciletí*. 1. vyd. Praha: Grada, 2011. ISBN 978-80-247-2798-1.

HÁJEK, B.; HOFBAUER, B.; PÁVKOVÁ, J. *Pedagogické ovlivňování volného času: současné trendy*. Praha: Portál, 2008. ISBN: 978-80-7367-473-1.

HÁJEK, B. *Nástin metodiky vedení zájmové činnosti*. Praha: Univerzita Karlova v Praze, Pedagogická fakulta, 2007. ISBN 978-80-7290-265-1.

JEDLIČKA, R. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. 1.vyd. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.

JEDLIČKA, R. *Výchovné problémy s žáky z pohledu hlubinné psychologie*. 1.vyd. Praha: Portál, 2011. ISBN 978-80-7367-788-6.

KRAUS, B. *Společnost, rodina a sociální deviace*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2014. ISBN 978-80-7435-411-3.

KRAUS, B. *Životní styl současné české rodiny*. Hradec Králové: Gaudeamus, 2015. ISBN 978-7435-544-8.

LANGMEIER, J.; KREJČÍŘOVÁ, D. *Vývojová psychologie*. 2.vyd. Praha: Grada Publishing, 2006. ISBN 80-247-1284-9.

MALÍK HOLASOVÁ, V. *Kvalita v sociální práci a sociálních službách*. 1.vyd. Praha: Grada, 2014. ISBN 978-80-247-4315-8.

MATĚJČEK, Z. *O rodině vlastní, nevlastní a náhradní*. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-85282-83-6.

MATĚJČEK, Z.; DYTRYCH, Z. *Krizové situace v rodině očima dítěte*. Praha: Grada Publishing, 2002. ISBN 80-247-0332-7.

MATĚJČEK, Z. *Co, kdy a jak ve výchově dětí*. 4.vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-7367-325-3.

MATĚJČEK, Z. *Rodiče a děti*. 1.vyd.. Praha: Avicenum, 1986.

MATĚJČEK, Z. *Co děti nejvíc potřebují: eseje z dětské psychologie*. 1.vyd. Praha: Portál, 1994. ISBN 80-7178-006-5.

MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2.vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.

MATOUŠEK, O. *Rodina jako instituce a vztahová síť*. 1.vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1993. ISBN 80-901424-7-8.

MATOUŠEK, O.; KODYMOVÁ, P.; KOLÁČKOVÁ, J. *Sociální práce v praxi: specifiky různých cílových skupin a práce s nimi*. 2.vyd. Praha: Portál. ISBN 978-80-7367-818-0.

MATOUŠEK, O. *Hodnocení ohroženého dítěte a rodiny: v kontextu plánování péče*. 2.vyd. Praha: Portál, 2014. ISBN 978-80-262-0522-7.

MATOUŠEK, O. *Státní orgány sociálněprávní ochrany dětí: dobrá praxe z pohledu rodin a pracovníků*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2016. ISBN 978-80-246-3336-7.

MATOUŠEK, O. *Sociální služby: legislativa, ekonomika, plánování, hodnocení*. 1.vyd. Praha: Portál, 2007. ISBN 978-80-7367-310-9.

PÁVKOVÁ, J. *Pedagogika volného času*. Praha: Univerzita Karlova, 2014. ISBN 978-80-7290-666-6.

PEMOVÁ, T. *Zanedbávání dětí: příčiny, důsledky a možnosti hodnocení*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, 2016. ISBN 978-80-247-5695-0.

PRŮCHA, J.; WALTEROVÁ, E.; MAREŠ, J. *Pedagogický slovník*. 4.vyd. Praha: Portál, 2008. ISBN 978-80-7367-416-8.

ŘEZNÍČEK, I. *Metody sociální práce: podklady ke stážím studentů a ke kazuistickým seminářům*. 1.vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 1994. ISBN 80-85850-00-1.

ŠPATENKOVÁ, N. *Krizová intervence pro praxi*. 1.vyd. Praha: Grada Publishing, 2004. ISBN 80-247-0586-9.

TRAIN, A. *Nejčastější poruchy chování dětí: jak je rozpoznat a kdy se obrátit na odborníka*. 1.vyd. Praha: Portál, 2001. ISBN 80-7178-503-2.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychopatologie pro pomáhající profese: variabilita a patologie lidské psychiky*. 3.vyd. Praha: Portál, 2002. ISBN 80-7178-678-0.

VÁGNEROVÁ, M. *Vývojová psychologie I. Dětství a dospívání*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2005. ISBN 80-246-0956-8.

VÁGNEROVÁ, M. *Psychologie problémového dítěte předškolního věku: učební text pro studující speciální pedagogiky - učitelství mateřských škol*. 1.vyd. Liberec: Technická univerzita, 2000. ISBN 80-7083-369-6.

VÁGNEROVÁ, M. *Bezdomovectví jako alternativní existence mladých lidí*. 1.vyd. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2013. ISBN 978-80-246-2209-5.

ZÁŠKODNÁ, H. a kol., *Společenské minority a sociální práce*. České Budějovice: Jihočeská univerzita, 2000. ISBN 80-7040-408-6.

Odborné časopisy

ASOCIACE VZDĚLAVATELŮ V SOCIÁLNÍ PRÁCI; EVROPSKÝ VÝZKUMNÝ INSTITUT SOCIÁLNÍ PRÁCE. *Sociální práce*. Brno. ISSN 1213-6204.

ASOCIACE POSKYTOVATELŮ SOCIÁLNÍCH SLUŽEB ČR. *Sociální služby*. Tábor. ISSN 1803-7348.

Elektronické zdroje

ACORUS. Děti, rodiče a domácí násilí - výzkum klientely azylového domu [online]. Praha: Acorus, 2011.[cit. 15. 3. 2019]. Dostupné z: < <http://www.acorus.cz/cz/dokumenty/ke-stazeni.html> >

MPSV. Metodika pro poskytování dotací ze státního rozpočtu nestátním neziskovým organizacím v oblasti podpory rodiny pro rok 2017 [online]. Praha: MPSV, © 2017 [cit. 25. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/27807/Metodika_pro_rok_2017.pdf>

MPSV. Analýza inovativních postupů a služeb pro rodiny a děti v ČR 2017, [online]. Praha: MPSV, © 2017 [cit. 20. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/31566/Analyza_inovativnich_postupu_a_sluzeb_pro_rodiny_a_deti_v_Ceske_republice_2017_.pdf>

MPSV. Statistická ročenka z oblasti práce a sociálních věcí 2017 [online]. Praha: MPSV, © 2009 [cit. 20. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/34376/Statisticka_rocenka_z_oblasti_prace_a_socialnich_veci_2017.pdf> 78>

MPSV. Registr poskytovatelů sociálních služeb [online]. Praha: MPSV, © 2009, [cit. 20. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://portal.mpsv.cz/soc/ssl>>

MPSV. Standardy kvality sociálních služeb - výkladový sborník pro poskytovatele. [online]. Praha: MPSV, © 2009, [cit. 10. 3. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/5966/4_vykladovy_sbornik.pdf>

MPSV. Metodika prevence ztráty bydlení. [online]. Praha: MPSV, © 2009, [cit. 10. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mpsv.cz/cs/30100>>

MPSV. Výzkum v oblasti sociální práce 2016 – Využití kapacit zařízení poskytovatelů pobytových sociálních služeb z hlediska řešení potřeb jejich uživatelů. [online]. Praha: MPSV, © 2009, [cit. 10. 3. 2019]. Dostupné z: <<https://www.mpsv.cz/cs/33620>>

MPSV. Strategie sociálního začleňování 2014-2020. [online]. Praha: MPSV, © 2009, [cit. 10. 2019]. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/files/clanky/17082/strategie_soc_zaclenovani_2014-20.pdf>

SÍŤ AKTÉRŮ PRO DOMOV. Rizika spojená s pravidly poskytování sociální služby azylové domy [online]. Praha: S. A. D. © 2019, [cit. 10. 2. 2019]. Dostupné z: <https://sad-cr.cz/wp-content/uploads/2018/09/SAD_Pravidla-v-AD.pdf>

VÝZKUMNÝ ÚSTAV PRÁCE A SOCIÁLNÍCH VĚCÍ. Velikost a struktura skupin osob bez domova a osob vyloučených z bydlení. [online]. Praha: VÚPSV, © 2016, [cit. 15. 3. 2019]. Dostupné z: <http://praha.vupsv.cz/Fulltext/vz_419.pdf>

MPSV. Vyhláška č. 505/2006 Sb., ze dne 15. 11. 2006 [online]. [cit. 15. 2. 2019]. Dostupné z: <<http://www.mpsv.cz/cs/7334>>

MPSV. Zákon č. 108/2006 Sb. ze dne 14. 3. 2006. [online]. [cit. 15. 2. 2019]. Dostupné z:
<http://www.mpsv.cz/cs/7334>

Abstrakt

JANEČKOVÁ, P. *Možnosti výchovné práce s dětmi v azylových domech*. České Budějovice, 2019. Bakalářská práce. Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích. Teologická fakulta. Oddělení praxe. Vedoucí práce Mgr. Magdalena Ehrlichová.

Klíčová slova: matka, azylový dům, sociální služba, výchova, děti, podpora, rodičovské kompetence, sociální práce, výchovně vzdělávací činnost

Práce se zabývá sociální službou azylové domy pro matky s dětmi. V první části je práce zaměřena na výchovu dítěte, zejména výchovnou roli rodiny a matky a potřebám předem vymezených skupin dětí předškolního a mladšího školního věku. Následující kapitola se věnuje nejprve obecnému popisu legislativního vymezení a fungování sociální služby azylové domy, dále se vzhledem k tématu práce soustředí pozornost pouze na azylové domy pro matky (otce) s dětmi. V úvodu závěrečné kapitoly pak popisují adaptační fázi dětí v azylovém domě a změny ve výchovném působení jejich matek, poté se podrobně zabývám možnostmi podpory rodičovských kompetencí matky a přímého výchovného působení na děti v prostředí azylového domu. Svá teoretická východiska následně porovnávám s praxí a shrnuji v závěru práce.

Abstract

JANEČKOVÁ, P. *Possibilities of Educational Work with Children in Reception Centres*. České Budějovice, 2019. Bachelor's thesis. University of South Bohemia in České Budějovice. Faculty of Theology. Department of Practice. Thesis supervisor Mgr. Magdalena Ehrlichová.

Keywords: mother, reception centre, social service, education, children, support, parental competence, social work, educational activity

The thesis deals with social service of reception centres for mothers with children. The first part is focused on the upbringing of a child, especially the educational role of the family and the mother, and the needs of pre-defined groups of preschool and younger school children. The following chapter is devoted to the general description of the legislative definition and functioning of the social service of reception centres. Furthermore, due to the topic of the paper, attention is focused only on reception centres for mothers (fathers) with children. The beginning of the final chapter describes the adaptation phase of children in a reception centre and the changes in their mothers' educational activities. Afterwards, the thesis deals with the possibilities of support of parental competencies of a mother and a direct educational effect on children in the environment of a reception centre. The theoretical ground is then compared with practice and summarized at the end of the thesis.